

Universitätsbibliothek Wuppertal

M. Tvllii Ciceronis Opera Omnia

Cicero, Marcus Tullius

Basileæ, MDCLXXXII

De legibus

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-1133](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-1133)

essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. Quamobrem qui illa fatum introducunt, ut necessitatem adjungant, in eos valebit illa conclusio qui autem causas antecedentes non dicent perfectas, neque principales, in eos nihil valebit quod enim dicatur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile à se explicari putant, nam quamquam assensio non possit fieri nisi commota visio, tamen cum id visum proximam causam habeat non principalem, hanc habet rationem (ut Chrysippus vult) quam aliquid diximus, non ut illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata, (necesse est enim assensionem visio commoveri) sed revertitur ad ad cylindrum, & ad turbinem suum, quæ moveri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cum accidit, sua pte natura, quod superest, & cylindrum volvi & versari turbinem putant. Ut igitur, inquit, qui protulit cylindrum dedit ei principium motionis volubilitatem autem non dedit: sic visum obiectum imprimere illud quidem, & quasi signabit in animo suam speciem, sed assensio nostra erit in potestate: eaque quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, sua pte vi, & natura movebitur. Quod si aliqua res efficeretur sine causa antecedente, fatum esset omnia fato fieri: si omnibus, quæcumque sunt, verisimile est causam antecedere; quid afferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur, quæ sit causarum distinctio, ac dissimilitudo. Hæc cum ita sint à Chrysippo explicata, si illi, qui negant assensiones fato fieri, fateantur tamen eas non sine visio antecedente fieri; alia ratio est, sed si concedunt anteire visio, nec tamen fato fieri assensiones, quod proxima illa, & continens causa non moveat assensionem: vide ne idem dicant, neque enim Chrysippus concedens, assensionis proximam, & continentem causam esse in visio positam, a neq; eam causam ad assentiendum necessariam esse concedet ut, si omnino fato fiant, omnia fiant causas antecedentibus, & necessariis: itemque illi, qui ab hoc dissentiant, confitentes non fieri assensiones sine prægressione visorum, dicent, si omnia fato fierent eiu modi, ut nihil fieret, nisi prægressione causa, confitendum esse fato fieri omnia: ex quo facile intellectu est quoniam utique, patet facta atq; explicita sententia sua, ad eandem

exitum veniant, verbi eos, non re dissidere, omninoque cum hæc sit distinctio, ut quibusdam in rebus verè dici possit, cum hæc causæ antegressæ sint, non esse in nostra potestate, quin illa eveniant, quorum causæ fuerint, quibusdam autem in rebus, causis antegressis, in nostra tamen esse potestate, ut aliud aliter eveniat: hanc distinctionem utriusque approbant: sed alteri censent, quibus in rebus eòdem causæ antecesserint ita, ut non sit in nostra potestate, ut aliter illa eveniant, illas fato fieri: quæ autem in nostra potestate sint, ab his fatum abesse. Hoc modo hanc causam disceptari oportet, non ab atomis extrinsecis, & de via declinantibus præsidium perere. Declinat, inquit, atomus, Primum cur? & aliam quandam vim motus habebunt à Democrito impulsione, quam plagam ille appellat: à te, Epicure, gravitatis, & ponderis. Quæ ergo nova causa in natura est, quæ declinet atomum? aut num fortuitur inter se, quæ declinet, quæ non? aut cur minimo declinent intervallo, majore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem est, non disputare. Nam neque extrinsecus impulsio atomum loco moveri, & declinare dicis: neque in illo inani, per quod feratur atomus quidquam fuisse causæ, cur ea non è regione ferretur: nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret. Ita eum attulisset nullam causam, quæ istam declinationem efficeret: tamen aliquid sibi dicere videtur: cum id dicat, quod omnium mentes aspernentur, ac respiciant. Nec verò quisquam magis confirmare mihi videtur non modo fatum, verumetiam necessitatem & vim omnium rerum, sustulissetque motus animi voluntarios, quam hic, qui aliter oblitere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commentitias declinationes confugisset. nam, ut essent atomi, quas quidem esse, mihi probari nullo modo potest: tamen declinationes istæ numquam explicarentur, nam si atomis, ut gravitate ferantur, tributum est necessitate naturæ quod omne pondus nulla re impediende moveatur, & feratur necesse est illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, vel, si volunt, omnibus naturaliter.

Multi defunt.

1. Non fuerit antecedens; Lambinus contra omnes edd. mss. que nolunt deletam.

2. Nuperam causam ad assentiendum. Idem in viis ferè libris eussis, locum: com stirporem vo em neque; lectus editionem Tern. y. Alia fiam abesse. Lambinus post hæc assensum posuit: can-

quam aliquid necessario abesset. Carioque libro t. Emendationum cap. 13. hæc quoddam fragmentum reponere conatur, sed avi non facta ipse y deatur.

4. Aliam quandam vim. etc. Vulgati, aliam enim quendam. sed præter Pal. sec. Fabr. & editos à V.ctorio.

M. TULLII CICERONIS
DE
LEGIBUS,
LIBER PRIMVS.

ATTICUS. QVINCTVS. MARCUS.

ATTICUS.

Mecus quidem ille, & hæc Arpinatium quercus agnoscitur, sæpe à me lectus in Mario si manet ille quercus, hæc est profectò etenim est sanè verus. QVINTVS. Manet verò Attice noster, & semper manebit. fata est enim ingenio. NULLVS autem AGRICOLAE cultu stirpam diuina quam potest veru seminari potest. ATT. Quo tan-

dem modo, Quinte? aut quale est istuc, quod potest ferunt? mihi enim videris, fatem laudando, suffragari tibi. Q. Sic ita sanè. Verum tamen, dum Latine loquentur litteræ, quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dicitur: eaque, ut ait Scævola de fratris mei Mario,

Canes factu innumerabilibus.

Nisi forte Athenæ tuæ sempiternam in arce oleam tenere potuerunt, aut, quod Homericus Ulysses Deli se proceram, & teneram palmam vidisse dixit, hodie monstrant eandem: multaque alia multis locis diutius commemoratio manent,

Kkkk 5

manent, quam natura stare potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex qua olim evolavit

Quercus fulva lovis, miranda visa figura, nunc sit haec, sed cum eam tempestas, vetustasve consumserit, tamen erit his in locis quercus, quam MARIANAM VERECYM vocent. ATT. Non dubito id quidem; sed hoc jam non ex te, Quinte, quæro, verum ex ipso poeta, tuinc versus hanc quercum severint, 2 an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis. MAR. Respondebo tibi equidem, sed non antè, quam mihi tu ipse responderis, Attice. gerit, non longè à tuis ædibus inambulans, post excessum suam Romulus Proculo Julio dixerit, se deum esse. Quirinum vocari, templumque sibi dedicari in eo loco iusserit: 3 & Athenis, non longè item à tua illa antiqua domo, Orichyjam Aquilo sustulerit: sic enim est traditum ATT. Quorsum tandem, aut cur ista quæris? M. Nihil sane, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quæ isto modo memoriam sunt prodita ATT. Atqui multa quærentur in Mario, si sciam, an vera sint: & à nonnullis, quæ & in recenti memoria, & in Arpinati homine, 5 vel severitas à te postulatur. M. 6. Et me, hercule, ego cupio non mendacem putari: sed tamen nonnulli isti, Tite, faciunt imperitè, 7 qui in isto periculo 8 non ut à poeta, sed ut à teste, veritatem exigunt, nec dubito, quin idem, & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putent. Qu. Intelligo, te, frater, alias in historia leges observandas putare, alias in poemate. M. Quippe cum in illa ad veritatem, Quinte, referantur, in hoc ad delectationem pietaque, quamquam & apud Herodotum, patrem historiarum, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulae. ATT. Teneo quam optabam occasionem, neque omittam. M. Quam tandem, Tite? ATT. Postulatur à te jamdiu, vel flagitetur potius historia, sic enim putant, & illam tractante, fieri posse, ut in hoc etiam genere Græcis nihil cedamus. Atque ut audias quid ego ipse sentiam, non solum mihi veritas eorum studiis, qui litteris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus; ut ea, quæ salva per te est per te eundem sit ornata, abest enim historia litteris nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persæpe audio, potes autem tu profecto satisfacere in ea, quippe cum sit opus, sicut tibi quidem videri solet, unum hoc ora-

torium maximè. Quis mobrem aggredere, quæ situs, & sume ad hanc rem tempus, quæ est à nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. Nam post annales pontificum maximorum, 9 quibus nihil potest esse jucundius: si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Venonium venias: quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fannii autem ætate conjunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrèsteis ille quidem, 10 atque horridas, sine nitore, ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem, 11 successere huic Gellius, Clodius, Afellio, nihil ad Cælium, sed potius ad antiquorum languorem, atque incertiam, Nam 12 quid Attium numerem? cujus loquacitas habet aliquid argotiarum, nec id tamen ex illa 33 erudita Græcorum copia, sed ex librariolis Latinis; in orationibus autem 14 multus & incipit ad summam impudentiam. Silenus, ejus amicus, omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui fortè nondum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superavit. Istam tamen neque orator in numero vestro unquam est habitus, & in historia puerile quiddam confectatur: ut unum Clitarchum, neque præterea quemquam, de Græcis legisse videatur: eum tamen velle duntaxat imitari: quem si æsequi possit aliquantulum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus: hoc à te expectatur: nisi quid Quinto videtur secus. QV. Mihi verò nihil: & sæpe de isto collocuti sumus. Sed est quadam inter nos parva dissensio. ATT. Quæ tandem? A quibus temporibus scribendi 15 capiat exordium. ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. ATT. Ego verò huic potius assentior. Quæ enim maximæ res in hac memoria, atque ætate nostra: tum autem hominè amicissimi, Cn. Pompeji laudes illustrabit. 16 incurret etiam in illum me memorabilem annum suum, quæ ab isto malo prædicari, quam ut ajuat, de Remo, & Romulo. M. Intelligo equidem à me istum laborem jamdiu postulari, Attice: quem non reculem, si mihi ullum tribueretur vacuum tempus, & liberum, neque enim occupata opera, neque impedito animo,

2. Tempus in ista parte. Pal. quartus, necesse est. nec videtur temerarium. 3. An ista fabula de Mario, ut scribis, acciperis. Forè magis placeat, quod in Pal. quarto. & Fabr. e. ano. ut scribis est. 4. Et Athenis, non longè item à tua, &c. Ita Aldi editio veter. junioris in m. & verum ut sit Athenis, nisi quomodo & Victoriana; & accelsique prox. m. Pal. tert. in quo; & verum ut sit in non longe, &c. nam quartus; justis nisi alius non longe, cui quarto de neeps magis sece attendendum, quam tertio; quoniam visal equin sic non magis rei, quippe tertius idem est, quem superioribus al. quolibet citavi laude cum exigua, at quartus iste nihil habet nisi libros hos de Legibus, sed scriptura ante quæro; quamquam papyraceus. Et in Gulielmi Fabr. & in Pal. Aldi, ut ipse vocat, & verum ut sit in S. Victoris & Pithæano. & verum ut sit Athenis. 5. Nihil diligenter inquiras. Ita Turnebi mss. repræsentatque antea editio Victoris vulgata, inquiras. Pal. quart. nihil illius verbi habet; & quædam magis examinatum id minus hec requiritur belle subaudiatur. 6. Vel severitas à te postulas. Non alter Pal. quart. & Turnebianus, & S. Victoris; neque nimium abicitur Pithæanus; aut Fabricianus vulgata prius lectio: sed veritas à te postulatur, quæ ferenda non est; cum præcederet sibi, ad eam enim vocem est responsio Ciceronis, non ad veritatem, ut Turnebus alique abstraherent. Allusitque fortè ad illud Terentii: Veritas severitas inest in vultu, atque in verbis sibi. 7. Et, me hercule ego cupio. Ita Pal. nostri. Victoris etiam posuit pronomen: et verum ego me cupio. publicata p. s. m. & me hercule ego me cupio. 8. Qui in isto periculo. Non potest recedere de scriptura librorum nostrorum quæ de. nom. & Victorius, quæritur ut contra aut quos proculdubio suos, ad hunc vulgato, isto opusculo, de nostro, var. è litigant. C. Janus lib. v. Objerv. cap. 25. & Hotomannus lib. III. Objervat. cap. 20 qui consulatur.

9. Non ut à poeta, sed ut à teste veritatem exigant. Hotomannus locum var. è corrig. tm in sufficit in dicasse, reperiri in Pal. quarto; ut à sepe examinas quomodo item fuit in Fabriciano; sed item admiserat vocem, veritatem, si qua sufficerent, illud veritatem exigant, esse ab interpret. et facile accesserim. 10. Quibus nihil vestigiis, acundiss. Sic & libri nostri omnes, Victoriana; non in Lamb. no placebat ejusmodi, aut junctum. Gulielmi singulat. reperitur. 11. Atque hæreticus sine nitore. Pal. quart. atque videtur. 12. Successerunt huic Gellius, Clodius, Afellio. Monuit Mercerus ad Non. num ita emendasse Pallastium, & verò hujus mentio apud nostrum lib. 1. de Divinat. cap. 26. Gulielmus, quod invenisset in suis, Bili quomodo & editio Victoris, & restat item in Palat. quarto adnotarum Gellii, ut de duobus sermo fuerit. 13. Quis Attium numerem. Pal. tert. Attium, quart. Attium. Paulus Manutius publicavit, Attium, acceditque S. gonio aurumanni legendum Manum, ut intelligatur C. Licinius Mact. At Turnebus monuit Attii mentionem factam Paulio in Bruto, laudatumque eundem à Festo, in verbo Metelli. 14. Erudita Græcorum copia. Pal. quart. Græcorum, quod nonnullis fortè dignum examine. 15. Multus & incipit ad summam impudentiam. Sic Aldus senior, nam filius Paulus; neque, datus summa impudentiam. Victorius sine dubo repræsentavit quod invenit in antiquo suo fatis; nempe, multus incipit, alio summa impudentiam, quomodo tem est in S. Victoris, & in Pithæano, nisi quod hic datus Palat. aliorumque varietates, producere tradere fatis adlevit libri nostri oræ. 16. Incurret etiam in illum me memorabilem. Est à conjectura Turnebi, cuius mss. passim habent etiam & mem. &c. ideoque locum ætatis insignifit Victorius.

res tanta suscipi potest. utrumque opus est, & cura vacare, & negotio. ATT. Quid? ad cetera (quæ scripsisti plura, quam quisquam è nostris) quod tibi tandem tempus vacatum fuit concessum? M. Sublicia quædam tempora incurrant, quæ ego perire non patior: ut siqui dies ad iustitiam dari sint, ad eorum numerum accommodentur, quæ scribimus. *Historia* verò nec institui potest, nisi præparato otio, nec exiguo tempore absolvi: & ego animi pendere soleo, cum semel quid oriatur, traducor alio: neq; tam facile interrupta contexto, quam absolvo instituta. ATT. Legationem aliquam? nimirum oratio iustitiam postulat, aut quomodocumque cessionem liberam, atque otiosam. M. Ego vero *otiosus* potius vacationis confidebam, cum præsertim non recitariam, quo minus amore patrio sedens in solo consulentiis responderem, & *senectutis* non inveni gratia, atque honesto fungeret munere. & sic enim in hi libet et isti rei, quam desideras, de multis uberioribus, atque maioribus, operæ, quantum vellem, dare, ATT. Atqui vereor, ne istam causam nemo noscat: tibi que semper dicendum sit, & eo magis, quod te ipse mutasti, & aliud dicendi institui genus ut quemadmodum Roscius, familiaris tuus, in senectute s numeros in cantu cecinerat, ipsaque tardiores fecerat tibias: sic tu à contentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxas aliquid, & ut iam oratio tua non multum à philosophorum lenitate abest, quod sustinere cum vel *summa senectus* posse videatur, nullam tibi à causis vacationem video dari. Qu. 7. At me hercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad jus respondendum dedisses, quam obrem, cum placebit, expectandum tibi censo? M. Id, siquidem, Quæ nullo modo esset in experiendo periculum, sed vereor, ne dum *numera* velim laborem, *augeam*, atque à illam causarum operam, ad quam ego nunquam nisi paratus, & meditatus accedo, ad jungatur hæc juris interpretatio, quæ non tam mihi molesta sit propter laborem, quam quod dicendi cogitationem auferat, sine qua ad nullam majorem umquam causam sum ausus accedere ATT. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subsidiis, ut ais, temporibus, & consiliis de jure civili subtilius, quam ceteri? Nam à primo tempore ætatis *jura studere* te memini, cum ipse etiam id. *zvolam* venturiam: neque umquam mihi visus es jure addicendum dedisse, ut jus civile contemneres. M. In longam sermonem me vocas, Attice: quem tamen, nisi Quinius aliud quid nos agere mavult, suscipiam:

&, quoniam vacui sumus, dicat. Qu. Ego verò libenter audierim, quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? M. Quin igitur ad illa spatia nostra sedesque pergitur? ubi, cum satis erit deambulatum, requiescimus. nec profectò nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus. ATT. Nos verò: & hac quidem adire, si placet, per ripam & umbram. Sed jam ordire explicare, quæ o, de jure civili quid sentias. M. 9. Egone? summos fuisse in civitate nostra viros, qui id interpretari populo, & respondere soliti sint: sed eos magna profectò, in partem esse versatos. Quid enim est tantum, quantum jus civitatis? quid autem tam exiguum, quam est unus hoc eorum, qui consuluntur, non quamquam est populo necessarium? nec vero eos qui ei muneri præfuerunt, un versi juris experte esse existimo, sed hoc civile quod vocant, eatenus exercuerunt. 11. quoad *populum prestare voluerunt*. 12. Id autem incognitum est, minusque in usu necessarium. Quæ obrem quod me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de stillicidiorum, 13. ac de parietum jure? aut ut stipulationum, & judiciorum formulas componam? quæ & scripta sunt à multis diligenter, & sunt humiliora, quam illa, quæ à vobis expectari puto. ATT. Atqui, si quæres, ego quid expectem: quoniam scriptum est à te de optimo reip statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus, sic enim fecisse video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Visne igitur, ut ille Cretæ cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, ætivo, quem admodum describit, die, in cupressetis Cnosiorum, & spatiis silvestribus, crebro insitens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputat: sic nos inter has procerissimas populos, in viridi, opacaque ripa inambulantes, tum autem residentes, quarum istidem de rebus aliquid uberior, quam forensis usus desiderat? ATT. Ego verò ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Qu. Nulla de re magis. M. Et rectè quidem nam sic habetote, nullo in genere 14. disputandi magis honestè patefieri, quid sit homini *tributum* natura, quantum vim rerum optimarum mens humana contineat, cujus munitis colendi, efficiendique causa nati, & in lucem editi sumus, quæ sit conjunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos, his enim explicatis, *fontem*, & *jura* inveniri potest. ATT. Non ergo à pratoris edicto, ut plerique nunc, neque à XII tabulis, ut superiores, sed penitus

1. Nimirum ista oratio postulat. Victoriana, nimirum historia postulat. et alia & præter ead. omnes; nostrosque scriptos quinque, ut in 2. verbis tibi editi. legationem aliquam requirit. Hotomannus lib. vi. Obierv. c. emendabat. *istæ* perit.
 2. *Cepsum* libram. Adhuc sumo libris plucariis; in quibus hæc scriptura; de qua consulatur Turnebus; illi ediderunt *cessationem*. Eamlibet, fecit Cujac. conjecturam, reposuit *cessationem*; quem impugnat Hotomannus emendatque *scriptis* istis.
 3. *Senectutis* in gratia, sed non hinc tam en potarum mutandum.
 4. *Id enim nihil licet*, & *quoniam* istum dicit. Idem codex: *Ne* non nisi licet. *Et* quoniam istum dicit. Idem codex: *Ne* non nisi licet. *Et* quoniam istum dicit. Idem codex: *Ne* non nisi licet.
 5. *Nonne tu in causa cretinatus*. Est à Victorii & Turnebi editis, neque alio nostro quinquæ. Ad his senior, *et* dicitur quod plerique receperunt contextum, licet secunda mutata in *et*. Lambdus hinc, *et* more hominibus interpretat scriptis ad ena.
 6. *Ut jam natus tuas*. Fabricianus *nam*, unde, facit Gulielmuis, ut in.
 7. *Amuliculis ego arbitrabar*. Pal. quart. *At ne ego hercule*; ut videtur recitandum. *At mego hercule arb.*
 8. *In longam sermonem me vocas*. Vulgata *videtur*, sed nostra est à Pal. quart. & S. Victorii; neque aliter V. Ceterum aut Turnebiana.
 9. *Ego vel summi fuisse, &c.* Sic Pal. quart. S. Victorii & Pithinæ. *Et* Victorius aut Turnebus. vulgata: *Ego meum summi, &c.* quem tuetur Mich. Bracos tanquam alteram priorum.
 10. *Quantum est populo necessarium*. Admisi conjecturam Gol. Canthæ, qui conjectura non erit, si gaudioribus 1. teris exatetur publicam quæ notat enim id vocis bis repouendum. Turnebus conjectit

quam est, *et* non ineptè, sed alterum est appositum magis, videatur ipse Canteros lib. v. Var. lect. c. 10. ne quis autemet, scripturam hæc notam ex capite Lambini; quemadmodum præ se fert. Victorius edidit *Quæ* qui est populo, &c.
 11. *Quod populum prestare voluerunt*. Est à mss. nostris melioribus; probavitque Turnebus: cuius vulgo *popale*.
 12. *Id autem incognitum est*, minusque in usu necessarium. Est hæc quidem lectio vulgata, sed non etiam vera: quod vel arguit diversitas scripturarum hæret quidem in Pall. nostris; sed S. Victorii codex expressit tantum; *id autem incognitum est*, in usu necessarium; quod & e suo prodixit probavitque Turnebus, et si non negat esse qui legant, *id autem incognitum est*, in usu necessarium. Victorius publica vit. *id autem incognitum est*, in usu necessarium. Aldus Nepos, *id autem incognitum est* minus necessarium. Adolefens finxeram: *id autem incognitum est* minus minusque in usu necessarium, ut excederet minus ob repetitionem, in usus autem vox præfica, pro eo quo quis non vitur, poterat etiam, *id autem incognitum est* minus in usu necessarium.
 13. *Ac de parietum jure*. Scriptura nescio an sana sit, nam Fabricii membrana, *parietum*, aut tale qu. d. Pal. quart. *parietum*, vel simile, notat Gulielm. us ad oram Fabr. legi par. unde conjicit *parietum*, ego malim *parietum*, hoc idem, quod ubi habemus in Oratione pro Morena c. 6. *illa reat* & *si in hostium capite*; *tu ut aqua pluvia accendat*; *extret* apud Quintilianum, laudatorem illius sententia, *aqua pluvia patetantur*, quod quis non videt mutandum in *parietum*.
 14. *Disputandi magis honestè patefieri*. Malui *stud* ut erat in Pal. tertio & Fabr. quæ am *honestè*, ut Aldi vetus edit. o. nam Victorii, ac Turnebio *disputandi honestè patefieri*, quomodo & liber S. Victorii.

ex intima philosophia hauriendam juris disciplinam putas. M. Non enim id querimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caveamus in jure, aut quid de qua; consultatione respondeamus. Sit ista res magna, sicut est: quæ quondam à multis claris viris, non ab uno summa auctoritate, & scientia sustinetur: sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota causa universi juris est, ac legum; ut hoc, civile quod dicimus, in parvum quendam, & angustum locum concludatur naturæ. natura enim juris explicata est nobis, eaque ab hominis repetenda natura: considerandæ leges, quibus civitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt, & descripta jura, & iusta populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebunt, quæ vocantur *jura civilia*. *Q. V.* Altè verò, & ut oportet, à capite, frater, repetis quod querimus: & qui aliter jus civile tradunt, non tam justitiam, quàm litigandi tradunt vias. M. Non est ita, Quin te ac potius ignoratio juris litigiosa est, quàm scientia. Sed hæc posterius. Nunc juris principia videamus. Igitur doctissimi viris proficisci placuit à lege baud scio an rectè si modò ut iidem definiunt, *LEX EST RATIO SYMMA*, insita in natura quæ jubet ea, quæ faciendâ sunt, prohibetque contraria. Eadem ratio eam est in hominis mente 2 confirmata, & confecta, lex est. Itaque arbitrantur, prudentiam esse legem, cujus ea vis sit, ut rectè facere jubeat, vetet delinquere: eamque rem illi Græco potest nomine, à suum cuique tribuendo appellatam: ego nostro à *legendo*, nam ut illi æquitas, sic nos delectus vim in lege ponimus & proprium tamen utrumque legis est. Quod si ita rectè dicitur, ut mihi quidem plerumque videtur: à lege ducendum est juris exordium, ea est enim naturæ vis: 3 ea mens, ratioque prudentis: ea juris, atque injuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui nescisse ait, & eam legem, *QUÆ SCRIPTO* sancit quod vult, aut jubendo, aut vetando, ut vulgus, appellare. Constituendi verò juris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ facilis omnibus antè nota est, quàm scripta lex ulla, aut quam omnino civitas constituta. *Q. V.* Commodius verò, 4 & ad rationem instituti sermonis sapientius. M. Visne ergo, ipsius juris ortum à fonte repetamus? quo invento, non erit dubium, quòd sint hæc referenda, quæ querimus. *Q. V.* Ego verò ita faciendum esse censeo. *ATT.* Me quoque adseribito fratris sententiæ. M. Quoniam igitur ejus rei, quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio tenendus est nobis, & servandus status omnesque leges accommodandæ ad illud civitatis genus, ferendi etiam mores, nec scriptis omnia faciendâ: repetam stirpem juris à natura, qua duce est nobis omnis disputatione explicanda. *ATT.* Rectissime: & quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Dasne igitur hoc nobis, Pomponi, (nam Quinti novi sententiam) de deorum immortalium vi, natura, ratione, potestate, naturæ mente, sive quod est aliud verbum, quo planius significem quod volo, 5 naturam omnem regi-

nam si hoc non probas, ab eo nobis causa ordiendâ est potissimum. *ATT.* Do sanè, si postulas, etenim propter hanc eoncentum avium, strepitumque fluminum, non veretur, condiscipulorum nequis exordiat. M. Atqui cavendum est, solent enim, id quod *vireorum honorum est, admodum trahi*, nec vero ferent, si audierint, si primum caput libri optimi prodidisse: in quo scripsit, *NIMIL CVRARE DEVM, NEC SVI, NEC ALIENI*. *ATT.* Perge, quæso, nam id, quod tibi concessi, quorsum pertinet exspecto. M. Non faciam longius, huc enim pertinet. Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilii, quem vocamus *HOMINEM*, præclara quadam conditione generatum esse à supremo deo, solum est enim ex tot animantium generibus, atque naturis, particeps rationis, & cogitationis, cum cetera sint omnia expertia. Quid est autem non dicam in homine, sed in omni cælo, atque terra, *ratione divinitus*? quæ cum adolevit, atque perfecta est, nominatur rite *SAPIENTIA*. Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaque & in homine, & in deo; prima homini cum deo rationis societas. Inter quos autem ratio inter eosdem etiam recta ratio communis est. Quæ cum sit lex, 6 lege quoque consociati homines cum diis putandi sumus. Inter quos potest esse *communis lege*, inter eos communio juris est. Quibus autem hæc sunt inter eos communia, & civitatis ejusdem habendi sunt. Si verò iisdem imperiis, & potestatibus parent: multo etiam magis parent huic celesti descriptioni, mentique divinæ, & præpotenti deo, ut jam universus hic mundus, una civitas communis deorum, atque hominum, existimanda: & quod in civitatis ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco, 7 agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque præclarius, ut homines *deorum agnatione*, & genere tenentur. Nam cum de natura omni queritur, 8 disputari solet, & nimirum ita sunt ut disputantur perpetuis consibus, conversionibus celestibus existisse quadam maturitatem ferendi generis humani, quod 9 sparsum in terras, atque satum, divino auctum sit animorum munere. 10 cumque alia quibus coherent homines, & mortali genere sumerint, quæ fragilia essent, & caduca; *animam tamen esse ingeneratum à deo*: ex quo verè vel agnatio nobis cum celestibus, 11 vel genus, vel stirps appellari potest itaque ex tot generibus nullum est animal, præter hominem, quod habeat notissimam aliquam dei ipsius; in hominibus *NELLA GENES* est neque tam immanifesta, neque tam fera, quæ non, etiam si ignoret, qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat. Ex quo efficitur illud, 12 ut is *agnoscat Deum*, qui, unde ortus sit, quasi recordetur, ac noscat. Jam verò virtus eadem in homine, ac deo est, neque ullo alio ingenio præterea, est autem *VIRTVS* nihil aliud, quàm in se perfecta & ad summum perducta natura est igitur homini cum deo similitudo. Quod cum ita sit, quæ tandem potest esse 13 proprior certiorve cognatio? Itaque ad hominum *communitates*,

1. Sed nobis ita complectenda. Ita Aldus Nepos, neque aliter Victoriana, nisi quod non habeat ita, olim edita, sed nunc ista, complectenda.

2. Confirmata & confecta. Conjecit Gulielmus conformata, nescio an verè.

3. Hæc ratio prudentis. Non infubidè Pal. querens, prudentia. Ad rationem instituti sermonis sapientius. Vict. & Turn. ac Lamb. eod. ap. me. nostri mss. nihil recedunt à vulgata.

4. Naturam omnium civitatis. Pal. quart. à prima manu hominum, emendatumque quædam, medium non displicet.

5. Lex quoque confecta. homines cum deo, &c. Pal. quart. & Fabriciano. conciliati, neque displicet, ut usus sit varietate verborum Cicero.

6. Agnationibus familiarum &c. Gulielmus emendat, ac nunc ista.

7. Disputa. sicut & nunc ista sua ut disputatur, proprietas, &c. Ita fere mss. nostri, editæque à Turn. & Victorio, & Lambino, forsitan omnium plan. ora essent, si transposita syllaba legeretur: & mirum si ita fuit ut disputatur, vulgata lect. o. olim habet; & sicut; sicut; mirum ista: proprietas, cui ad. Ald. Nepos.

8. Sparsum in terras atque satum. J. S. emss. aut factum. Lambini edi-

tio qua usus Gulielmus, habebat sanatum, unde ipse fingebat, atque enatum. & verò conjectura orta à sphaemate typographo, minime est inepta.

9. Cumque alia, quibus coherent homines, & mortali. Secutus sum editionem Turnebi, ut etiam fecit Aldus Nepos, & Lambinus, qui ipsam alioquin semper arripit vulgata: Non quod aliquid vobis est &c. sumerint, &c. animam esse ingenerationem Victorius exhibet: quamquam alia quibus coherent, &c. ut vulgata Pal. quart. accedit scriptoræ communi, at quart. à mano prima solum agnoscit: quamquam alia quibus coherent homines à mortali genere & deo ex quo, &c.

10. Virginitas vel stirps. Victorius, gent, sicque editi à Turnebot quamquam hic non negat, in mss. hinc ere alterum; quod & in Pal.

11. Ut is agnoscat Deum. Turnebot de ingenio edidit, ut is agnoscat Deum; quæd talo quid requireret sententiæ nex. s. idque statim etiam intellet fuit Lambinus. mss. nostri nihil variat nisi quod S. Vi. & respicit illud.

12. Proprior certiorve cognatio. Ita Pal. tert. nam quart. & Fabr. prior, non male, ceteri proprior.

mediatus, & usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea, quæ gignuntur, donata consulto nobis, non tortuito nata videantur: nec solum ea, quæ frugibus, atque bacis terræ factu profunduntur, sed etiam pecudes: quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas. ARTES verò innumerabiles repertæ sunt, docente natura, quam imitata ratio, res ad vitam necessarias follester consecuta est. Ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornauit, sed etiam sensus, tanquam satellitis, attribuit, ac nuntios: & rerum plurimarum 1 obscuras, & necessarias intelligentias enudauit, quasi fundamenta quadam scientiæ: figuramque corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit, nam cum ceteras animantes abiecit ad partem, 10. *in hominem erexit*, ad cælique quasi cognationis, domicilique pristini conspectum excitauit: tum speciem ita formauit oris, ut in ea penitus reconditis mores effingeret. Nam & *oculis nimis arguti*, quemadmodum animo affecti simus, loquuntur: & is, qui appellatur *vultus*, qui nullo in animante esse, præter hominem, potest, indicat mores: cuius vim Græci norunt, nomen omnino non habent. Quærit oportunitates, habilitatesque reliqui corporis, moderatio nem vocis, *orationis vim*, quæ conciliatrix est humanæ maxime societatis. Neque enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: & hunc locum facis, ut mihi videatur, in iis libris quos legistis, exprefsit Scilicet. Nunc quoniam hominem, 2 quod principium reliquarum rerum esse voluit, generauit, & ornauit Deus, perspicuum sit illud (ne omnia differantur) ipsam per se naturam longius progredi: quæ etiam nullo docente profecta ab iis, quorum, ex prima, & inchoata intelligentia, genera cognouit, confirmat ipsa per se rationem, & perficit. *Att.* Dicitur immortales, quàm tu longè juris principia repetis! atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ expectabam à te de iure civili, sed facillè patiar te hunc diem vel totum in isto sermone consumere, sunt enim hæc materia, quæ aliorum causa fortasse complecteris, quàm ipsa illa quorum hæc causa preparantur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attinguntur: sed omnium, quæ in hominum doctorum disputatione versantur, nihil est profectò præstabilius, quam planè intelligi NOS AD IVSTITIAM ESSE NATOS, neque opinione, sed natura constitutum esse jus. Id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem, conjunctionemque perspexeris. Nihil est enim unum uni tam simile, tam par, quam omnes inter nosmet ipsos sumus. Quod si deprauatio consuetudinum, si opiniois vagæ non imbecillitatem animorum torquet, & fæctæ res quocumque coepisset: si nemo ipse tam similis esset, quàm omnes sunt omnium, itaque quæcumque est hominis definitio, una in omnibus valet. Quod argumenti satis est, nullam dissimilitudinem esse in genere, quæ si esset, non una omnes definitio contineret. Etenim ratio, quæ una præstamus delictis, per quam conjectura valeamus, arguamur, testillimus, differimus, conficiamus aliquid, concludimus, certè est communis, doctrina differens, di-

scendi quidem facultate par, nam & sensibus eadem omnia comprehenduntur: & ea, quæ movent sensus, itidem movent omnium: quæque in animis imprimantur, de quibus antiè dixi, inchoatè intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur: *interproq; est mentis oratio, verba discrepans sententiæ congruens*. nec est quiquam gentis ullius, qui duce naturam natus ad virtutem pervenire non possit. Nec solum in rectis, sed etiam in pravitatibus, insignis est humani generis similitudo. nam & *voluptate* capiuntur omnes: quæ etsi illecebra turpitudinis, tamen, 3 habet quiddam simile naturalis boni. 4 lenitate est enim, & suavitate delectans, sic ab errore mentis, tanquam salutare aliquid, aflescit: similique incititia mors fugitur, quasi dissolutio naturæ: *vita* expetitur, quia nos, in quo nati sumus, continet: *dolor* in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quod naturæ interitus videtur sequi, propterque honestatis, & gloriæ similitudinem, beati, qui honorati sunt, videntur: miserum autem, qui in gloriâ, molestiæ, lætitiæ, cupiditates, timores, similiter omnium mentes pervagantur: nec, si opiniones aliæ sunt apud alios, idcirco, qui canem, & felem, ut deos, colunt, non eadem superstitione, quæ ceteræ gentes, consiciantur. QVÆ AUTEM NATIO NON COMITAT M, non benignitatem non gratum animum & beneficii memorem diligit? quæ superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur, non odit? quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum inter se esse intelligatur, illud extremum est, quod *rectè ut venditatio* meliores efficit. Quæ si approbatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus prius. *Att.* Nos verò nihil: ut pro utroque respondeam. M. Sequitur igitur, ad participandum alium ab alio, communicandumque inter omnes, *iusso natura nos esse factos*, atque hoc in omni hac disputatione sic intelligi volo, 5 quod dicam naturam esse: tanquam autem esse corruptelam malæ consuetudinis, ut ab ea tanquam igniculi extinguantur à natura dati, exorianturque, & confirmetur vitia contraria. Quod si, quod modo est natura, sic iudicio, homines, *humani* (ut ait poeta) *nihil à se alienum putarent*, coleretur jus a quæ ab omnibus, quibus enim ratio natura data est, iisdem etiam recta ratio data est: ergo & lex, quæ est recta ratio in iudendo, & vetando: si lex, jus quoque, at omnibus ratio jus igitur datum est omnibus. recteq; Socrates essecrari eum solebat, qui primus *utilitatem à natura se junxit*: id enim querebatur caput esse exitiorum omnium: 6 unde est illa Pythagoræ vox, *7 ΤΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ ΚΟΙΝΑ, & ΦΙΛΙΑΝ ΙΣΟΘΥΤΑ*, ex quo perspicitur, cum hanc benevolentiam tam late longeque diffusam vir sapiens in aliquem pari virtute præditum contulerit, tum illud effici, quod quibusdam incredibile videatur sit autem necessarium, ut *NIHIL ESSE PLYS, QVAM ALTERVM DILIGAT*. Quis enim est quod differat, cum sint cuncta paria? quod si interesse quippiam tantulum modò potuerit, jam amicitia nomen occiderit: cuius est ea vis ut, simulatque sibi aliquid, quàm alteri, mafuerit, nulla sit. Quæ præmununtur omnia reliquo sermone, disputationisque nostræ, quo

1. Obscuras & necessarias intelligentias enudavit. Recitavi vulgatum. V. Clor. obscuras nec factu intelligentias enudavit. quomodo & Turbulus, nisi quod is enudavit. invenit etiam Gullielmum in cod. S. V. Clor. quod malo fluxu, obscuras nec factu intelligentias enudavit. Pal. & Turbulus. Obscuras necessarias intelligentias enudavit. Gullielm. us Canterus lib. 1. Novar. lect. cap. 4. contentus vulgata lectione, solum mutat naturam, in obscuras. quam emendationem transtulit Aupato Lambinonius præterea suo more in illius contextum harulationem usum, illius nec factu aperit satellig. Sic licet hoc erret emendare. Ciceronem, ad hunc codicum clamor exaratorum.

2. Quod principium reliquarum rerum esse voluit. Pal. cert. aperit etiam. Quod principium rerum esse voluit. sed interpretis forsitan est emblemata non autem.

3. Habet quiddam simile naturalis boni. Vox similitudo erat in Pal. q. art. & Turbulus. nam S. V. Clor. simile naturalis boni. x. q. bene, si non melius. vulgata, habet quiddam naturalis boni. sed ab ea seorsum abiecit Victor. & Turbulus. supra etiam ed. d. eosdem viros librosque secutus, præstabilis.

siens, pro quo vulgatiore, præstabilis.

4. Lenitate & suavitate delectans, sic ab errore, etc. Est à Turnebii editione, cui respondet Victorinus, nisi quod ipsa delectans vulgata, lenitate est enim & sua natura id enim, nisi suavitate delectans, sic ab errore, etc. quam scripturam olim retinens qui Brodus vestigia loquuntur. nam à dus Nepos, admittit item illud nostrum.

5. Quod dicam naturam esse. Hinc aliter Victor. & Torn. edd. ea prioribus, quod dicam natura esse. P. Manutius putat esse à glossa, et potius accedam, quam Lamb. alia atque alia in erroribus. nam variant mss. nostræ ut volent testes in re falsa quip; equi habet, quod dicam naturam esse.

6. Unde est illa Pythagoræ vox. Sic Pal. cert. expropterea Aldus Nepos. Vulgata: unde enim illa, etc. quæ particula heic in nepra.

7. Τα τῶν φίλων. Existant hæc in Aldi senioris editione. Victor. ac Turnebii ejus loco habent vsu eum, etique in scriptum *Lexi de amicitia*, quomodo mss. nostræ quatuor.

quo facilis ius in natura esse positum, intelligi possit. De quo cum perpauca dixerō, tum ad ius civile veniam, ex quo hæc omnis nata est oratio. Qu. Tu verò jam perpauca scilicet. ex iis enim, quæ dixisti, Attico videtur, mihi quidem certè *ex natura ortum esse ius*. ATT. An mihi aliter videri possit, cum hæc jam perfecta sint: primum quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos: secundo autem, unam esse hominum inter ipsos vivendi parem, communemque rationem: deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia, & benivolentia, tum etiam societate iuris contineri? quæ cum vera esse recte, ut arbitror, concesserimus, qui iam licet nobis à natura leges, & iura sejungere? M. Rectè dicis, & res sic se habet. Verum philosophorum more, non veterum quidem illorum; sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientia: quæ fuscè olim disputabantur, ac liberè, ea nunc articulatim, distincteque dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi se paratim hoc ipsum, naturæ esse ius, disputant. ATT. Et scilicet tua libertas differendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequare, sed auctoritate aliorum pareas? M. Non semper, Tite: sed iter huius sermonis quod sit, vides, ad reip. firmandas, & ad stabilendas vires, sanandos populos, omnis nostra pergit oratio. Quocirca vereor committere, ut non bene provisâ & diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur, (nam id fieri non potest) sed ut iis, qui omnia recta, atque honesta, & per se expetenda duxerunt, & aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod *per se ipsum laudabile* esset, aut certè nullum habendum magnum bonum, nisi quod vere laudari sua sponte posset: his omnibus (sive in Academia veterere cum Speulippo, Xenocrate, Polemone manserunt: sive Aristotelem, & Theophrastum, cum illis te congruentis genere docendi paulum differentes, sicuti sunt; sive, ut Zenoni visum est, rebus non commutatis, immuta verunt vocabula: sive etiam Aristonis difficilem, atque arduam, sed iam tamen fractam, & convictam sectam secuti sunt, ut, virtutibus exceptis, atque vitiis, cetera in summa æqualitate ponerent) his omnibus hæc, quæ dixi, probantur. Sibi autem indulgentes, & corpori deservientes, atque omnia, quæ sequantur in vita, quæque fugiant, voluptati- bus, & doloribus ponderantes, etiam si vera dicunt, (nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis suis iubeamus dicere, atque etiam ab omni societate reip. cuius partem nec norunt ullam, nec unquam nosse voluerunt, & pauli- per faciant, rogemus. Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arcefila, & Carneade recentem, exoremus, ut sileat, nam si invaserit in hæc, quæ satis scitè nobis instructa, & composita videntur, nimias edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submo- *deus non audeo.*

Desunt hic fortasse nonnulla de peccati conscientia & scelerum penis.

5 Nam & in iis sine illius sufficientis expiati sumus. At verò scelerum in homines, atque impietatum nulla expiatio est. Itaque poenas launt non tantum iudiciis, (quæ quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla launt, ubi sunt tamen, per sepe falsa sunt) & quàm ut eos cogitent, insectenturque de furis, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed *angore conscientia*, fraudisque cruciati. Quod si homines ab injuria poena, non natura accere deberet, quænam sollicitudo vexaret impios, & sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo TAN AUDAX unquam fuit, quin aut abnueret à se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris à naturæ jure aliquo quaereret. Quæ si appellare audent impii, quo tandem studio colentur à bonis? Quod si poena, si metus supplicii, non ipsa turpitudine, deterret ab injuriis, facinorosaque vita: nemo est injustus, & aut incauti potius habendi sunt improbi, tum autem qui non ipso honesto movemur, ut boni viri simus, sed *utilitate* aliqua, atque fructu, calidi sumus, non boni. 9 nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi *restem*; & *judicem*? quid in deserto loco nactus, quem multo auro spoliare possit *imbocillum*, atque solum? noster quidem hic natura iustus vir, ac bonus, etiam colloquatur, juvabit, in viam deducet, is verò qui nihil alterius causa ro facit, & metitur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. Quod si negabit se illi vitæ erepturum, & aurum ablaturum, nunquam ob eam causam negabit, quod id natura turpè iudicet, sed quod metuat, ne emanet, id est, ne malum habeat: O rem dignam, & in qua non modo docti, verum etiam agrestes erubescant! Jam verò illud stultissimum, EXISTIMARE OMNIA iusta esse, quæ facta sint in populorum institutis, aut legibus. Etiamne, si quæ leges sint tyrannorum? si triginta illi Athenis leges imponere voluissent? aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæc leges, iustæ haberentur? nihilo, credo, magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator quem vellet civium, indicta causa impune posset occidere. est enim unum ius, quo devincta est hominum societas, & quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio imperandi, atque prohibendi: quam qui ignorat, is est injustus, sive est illa scripta usquam, sive nusquam. Quod si iustitia, est obtemperatio scriptis legibus, institutisque populorum, & si, ut iidem dicunt, *utilitate* omnia metienda sunt: negliget leges, easque perumpet, si poterit, is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. Ita fit, ut nulla sit omnino iustitia; si neque natura est, & ea, quæ propter utilitatem constituitur, & utilitate alia convellitur. At qui, si natura confirmata ius non erit, virtutes omnes tollantur, ubi enim liberalitas, ubi patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altera, aut referendæ gratiæ voluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura *propensum sumus ad diligendos homines*: quod fundamentum juris est: neque solum in homines obsequia, sed etiam in deos cæremonia, religionisque tolluntur: quas non metu, sed ea conjunctione, quæ est homini cum deo,

1. Per se expetenda duxerunt. V. & Torn. edd. dixerunt, quomodo & exemplar S. Victoris sed alii libri faciunt pro vulgata.
2. Speulippo, Xenocrate, Polemone manserunt. Exemplar S. Victoris. Xenocrate, Crate, Polemone.
3. Pauli per secessant regemus. Pall. quart. habet ad eam, *facebant* & *abscessant*, regemus.
4. Videntur, nimias edet ruinas. Turnebi m. *videntur inferet* tunc Pal. quart. *videntur misit* & *ruinas*. S. V. & V. *videntur dabit* ruinas.
5. Nam & in iis sine illius sufficientis. I. a. edita à Victorio & Torn. Ea prioris, non etiam sine illius *se*. quod & in Pal. quarto. quidam sine illius.
6. Quam ut ego ageretur. Haud aliter Aldus Nepos sed in avi libris, aliorumque comparat quidam, nuque agnoscit illum m. nostrum, nedum ut propterea habeat Lamb. inquam conscientiamque *ego* ag.
7. Suble. supplicio non metu. S. Victoris s. liber *suble. metu*, & verò *placere*, *suble. metu*, ejectione illo suppliciorum, quod mihi glossam reli-

pit quoniam præcesserat poena.
8. Aut incauti potius. Sic Pall. sic S. V. & Fabr. expressitque editio Victoriana, ac præter Lambinum quæ *sed incauti*: pro arbitrio scilicet suo.
9. Nam quid faciet is homo in tenebris. Pall. quart. *is non in tenebris*. Placeret magis si transpositis verbis foret: *nam quid non faciet in tenebris*.
10. Facti & metitur. S. vulgata; placetque præ *faciet* & *metitur*; quod in Victorio & Turnebio; quia videam in Pal. quarto talem lectionem natam ex librorum negligentia. habet tamen Pal. tert. item S. V. & Fabr. *fac. et metitur*.
11. In qua non modo dedit, sed etiam etiam. V. & Torn. non habent illud *verum* & poterat abesse: sed cum fuerit nostris omnibus, non ausus sum amovere.
12. Utilitate alia constituitur. Est à Victoriana, quippe Turnebi illa, quomodo & vulgata. Pal. tert. *ipfa*.

deo, conservandas puto. Quod si populorum iussis, si principum decretis, si sententiis iudicum, iura constituuntur: jus esset latrocinari: jus adulterare: jus, et testamenta falsa supponere. si hæc suffragiis, ut scitis multitudinis probarentur. Quæ si tanta potestas est stultorum sententiis, atque iussis, ut eorum suffragiis rerum natura vertatur: cur non sanæ unt, ut, quæ mala, perniciosaque sunt habeantur pro bonis, ac salutaribus? aut cur, cum *ju ex impia lex facere possit*, bonum eadem facere non possit ex malo? At qui nos legem bonam à mala, nulla alia nisi naturæ norma dividere possumus. Nec solum jus & iniuria à natura dijudicatur, sed omnino omnia honesta, ac turpia, nam & communis intelligentia nobis notas eas efficit, easque in animis nostris inchoavit. ut honesta in virtute ponantur, in virtute sapiant. Hæc autem in opinione consistunt non in natura posita dementis est. Nam nec in rebus, nec equi virtus, quæ dicitur (in quibusdam non me) in opinione sita est, sed in natura quod si ita est, honesta quoque & turpia natura, dijudicanda sunt. Nam si opinione univèrsa virtus, eadem equis etiam partes probarentur. Quis igitur prudentem, & ut ita dicam eam, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim *virtus perspicua ratio* quod eæ in natura est, igitur omnino honestas eodem modo. Nam ut vera, & falsa, ut consequentia, & contra natura sponte, non aliena iudicantur: sic constant, & perpetua ratio virtus quæ est virtus, itaque inconstantia quod est virtutum sua natura probatur. Nos ingenis juvenum non item ad ingenia, naturæ virtutes & vitia quæ existunt ab ingenis, iudicabuntur? an ea non aliter? honesta & turpia non ad naturam referantur esse erit? quod laudabile bonum est, *in se habeat* quod laudabile est, ipsum enim bonum, & non est opinionibus, sed natura. nam ni ita fieri beati quoque opinionem essent. quo quid dici potest iustius? quare cum & bonum & malum natura iudicetur, & ea sunt principia naturæ: certè honesta quoque, & turpia, simili ratione dijudicanda, & ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos *diversa varietas* hominumque dissensio; & quia non idem contingit in sensibus, nos natura certos putamus; illa quæ alius sic, alius fecerit, nec isdem semper uno modo videntur, sic esse dicimus. quod est longe aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poëta, non scena depravat, non multitudinis consensus, obstat: vero. ANIMIS OMNES TENDUNTUR IN BONA, vel ab his, quos modo enumeravi qui teneros, & rudes cum acceperunt, insistant, & flebant, ut volent: vel ab his, quæ penitus in omni sensu implicata insident. imitarique *liberos, voluptas, malorum amorem, mater omnium*, cujus blanditiis corrupti, quæ natura bona sunt, quis dulcedine hac,

& scabie carent, non cernimus satis. Sequitur, ut conclusa mihi iam hæc sit omnis ratio, (id quod ante oculos ex iis est, quæ dicta sunt) & *ius, & omnia honestum sua sponte esse expectandum*. Etenim omnes viri boni ipsam æquitatem, & jus ipsum amant, nec est viri boni, errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igitur jus est expectandum, & colendum. quod si jus est: etiam iustitia, sic in ea reliquæ quoque virtutes, per se colendæ sunt. Quid? liberalitas gratuita est, an mercenaria? si sine premio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta: nec est dabitum, quin is, qui liberalis, benignusve dicitur, officium, non fructum sequatur. Ergo item *iustitia* & nihil exprimit præmii nihil pretii, per se igitur expectatur, eademque omnium virtutum causa, atque sententia est. Atque etiam si emolumentis, non 7 sua sponte virtus expenditur, una erit virtus, quæ *malitia* rectissime dicitur. Ut enim quisque maximè ad suum commodum referat quæcumque agit, ita minimè est vir bonus; ut, *QUI VITAE* præmio meriuntur, nullam virtutem, nisi malitiam putent. Vbi enim beneficis, si nemo alterius causa benignè facit? ubi *gratus* si non eum ipsum cernunt grati cui referunt gratiam? & ubi illa sancta *amicitia*, si non ipse amicus per se amatur *pro peccatore*, ut dicitur? qui etiam deserendus, & abiciendus est, desperatis emolumentis, & fructibus. quo quid potest dici immanius? Quod si amicitia per se colenda est, societas quoque hominum, & æqualitas, & iustitia per se expectanda. Quod si ita est, omnino iustitia nulla est id enim *INJUSTISSIMUS* *IVSVM EST* *IUSTITIAE* *MERCEDEM* *QUÆRERE*. Quid vero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de verecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? infamiae metu non esse petulantis: an legum, & iudiciorum? innocentes ergo, & verecundi sunt, *ut bene audiant*, & ut rumorem bonum se colligant? Erubescant pudici etiam loqui de pudicitia: & ac nimis istorum philosophorum pudet qui nullum vitium vitare, nisi *IZ* iudicium ipso notatum, putant. Quid enim? possumus eos, qui à stupro arcantur infamiae metu, pudicos dicere eam ipsa *IZ* infamia propter rei turpitudinem consequatur? nam quid aut *IZ* laudari tute aut vituperari potest. si ab ejus natura recesseris quod aut laudandum, aut vituperandum putes? AN *CORPORIS* *PRAVITATES*, si erunt per insignes, habebunt aliqui offensionis: animi deformitas non habebit? cuius turpitas ex ipsis vitiis facillimè percipi potest, quid enim facies avaritia, quid immanius libidine, quid contumacia timiditate, quid abjectius tarditate, & stultitia dici potest? Quid ergo? eos, qui singulis vitiis excellunt, aut etiam pluribus; propter damna, aut detrimenta; aut eruciatu aliquos, miseros esse dicimus, an propter vim turpitudinis?

1. *Thomæ selsa supponere.* Pal. quatuor subiecit.
 2. *Ne regna viderentur unum rem, etc.* Lambinus heic mirè iudic de meo Cælon. Quod nos repræsentamus, nec auctoritate Victoris, nec in quibuslibet sustentantur affirmat; & Turnebus: cui quod item denegat.
 3. *Non est opinioibus (sed natura) S. etiam omnes Pal. & Gualt. in natura naper in opinioibus sed in natura: quomodo nec Aldus fecerit.*
 4. *Ad hoc verè animis omnes tenduntur in bona.* Victor us & Turnebus publicant, addunt: *ut verè animis unum etc.* & sic ferè in fine notat: *ut tamen magis*
 5. *Si per se non iniqua est.* I a Pal. quartam tert. benignè, & S. Victor, neque aliter editio Turnebus.
 6. *Non est opinioibus (sed natura) S. etiam omnes Pal. & Gualt. in natura naper in opinioibus sed in natura: quomodo nec Aldus fecerit.*
 7. *Ad hoc verè animis omnes tenduntur in bona.* Victor us & Turnebus publicant, addunt: *ut verè animis unum etc.* & sic ferè in fine notat: *ut tamen magis*
 8. *Si per se non iniqua est.* I a Pal. quartam tert. benignè, & S. Victor, neque aliter editio Turnebus.
 9. *Non est opinioibus (sed natura) S. etiam omnes Pal. & Gualt. in natura naper in opinioibus sed in natura: quomodo nec Aldus fecerit.*

9. *Ubi illa sancta amicitia.* Pal. quatuor sibi illa sancta, quod non ita inficetum videri audeat.
 10. *Colligunt & erubescant pudici etiam loqui de pudicitia.* Sic V & S Turnebianæ; neque aliter membrans S. Victorisquam quod meliore forsam posset de pudicitia loqui: nihil huc lectioe certius; & nihil ineptius Lambino anà. Ed. prior & Pal. quatuor colligunt, erubescant. *Pudici tam loqui quod pudicitia. Ac, etc.* ut fuerit *Colligunt* 5, neque aliter certius aut Fabricianus quàm quod in legu de pudicitia, tertio vulgata habebat: *erubescant: & pudici etiam loqui de pudicitia.*
 11. *Ac me in ista solum Ph. lesiphorum pudet.* Reg. & hunc locum correxerit ex Pal. m. s. & Fabr. c. ano. etiam enim eul. *Ac me in ista solum Ph. lesiphorum pudet: abiecerat nimium; neque comparat in eod. ce S. Victor: s. cohærent hunc eum super: oribus; & neque quidquam deest, ut videbatur Turnebus.*
 12. *Ad hoc verè animis omnes tenduntur in bona.* Victor us & Turnebus publicant, addunt: *ut verè animis unum etc.* & sic ferè in fine notat: *ut tamen magis*
 13. *Infamia propter rei turpitudinem consequatur.* Victor: i editio formidinem, neque aliter S. Victoris volumem, aut Pal. tert. cessat tamen alterum in ceteris nostris.
 14. *Laudari tute aut vituperari potest.* Ita ferè pleurearum nostris, nisi quod quat. à Fabr. laudari: & Turnebus induxit eam laudari. *Itaque aut vituperari potest.* non sequor.
 15. *Si ab ejus natura recesseris.* Ita nostri aliquot: unus tamen Salazar. *etiam recesseris, quod admittit Victor & Turn.* neque improbam. *1. Per*

divinamque virtutum? quod item ad contrariam laudem in virtutem dici potest. 1. Postremo, si propter alias res virtus expetit, melius esse aliquid, quam virtutem, necesse est. Pecuniamne igitur? an honores? an formam? an validudinem? quæ, & cum adfunt, per parva sunt; & quam diu assutura sint, certum sciri nullo modo potest. an, (quod turpissimum dictum est) voluptatem? at in ea quidem spernenda, & repudianda, virtus vel maxime cernitur. Vide tamen, quantâ series rerum, sententiarumque sit: atque ut ex alio alia neſtantur? quin tabeabar longius, nisi me retinuissem. *Quæ* Quo tandem? libenter enim, frater, ad istam orationem tecum prolaberer. *M.* Ad finem bonorum, quod referuntur, 2 & cuius adipiscendi causa sunt faciendi omnia: controversam rem, & plenam dissensionis, inter doctissimos, sed aliquando tamen judicandam. *A.* Qui istuc fieri potest, L. Gellio mortuo? *M.* Quid tandem id ad rem? *Att.* Quoniam Athenis audire ex Phadro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum proconsul ex prætura in Græciam venisset; Athenis philosophos, qui tum erant, in locum unum convocasse, ipsiq; magnopere auctorem fuisse, ut aliquando controversiarum aliquem facerent modum, quod si essent eodem animo, ut nollent *astutem in lictibus conserere*: 3 posse rem convenire: & simul optatam suam illis esse pollicitum, si posset inter eos aliquid convenire. *M.* Joculari istuc quidem, Pomponi, & à multis sæpe derisum, sed ego planè vellem me arbitrum inter antiquam Academiæ, & Zenonem datum. *Att.* Quo tandem istuc modo? *M.* Quia de re una solum dissentent, de ceteris mirificè congruunt. *Att.* 4 Ain tandem una de re est solum dissensio? *M.* Quæ quidem ad rem pertinet, una: quippe cum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo juremur in vita, bonum esse decreverint: hic, nisi quod honestum esset, 5 nihil putarint bonum. *Att.* 6 Per parvam verò controversiam dicis, ac non eam, quæ dirimat omnia. *M.* Probè quidem sentis, si re, ac non verbis dissiderent. *Att.* Ergo assentiris Antiocho familiari meo (magistro enim non audeo dicere) quo cum vixi, & qui me ex nostris præne convellit hortulis deduxit que in Academiæ per pauculis passibus. *M.* Vir iste 7 fuit ille quidem prudens, & acutus, & in suo genere perfectus, mihi que ut scis familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus necne, mox video: hoc dico, controversiam totam istam posse sedari. *Att.* 8 Quin istuc tandem vides? *M.* Quia si, ut Chius Ansto dixit, 9 solum bonum esse di-

ceret, quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res omnes planè patens, ac ne minimum quidem utrum adessent, an abessent, interesse: valde à Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re maxima, & de omni vivendi ratione dissensio. Nunc verò cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat: item dedecus, quod illi summum malum, hic solum: divitiarum, valitudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles: loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed verborum discordia, controversia nata est de finibus: in qua quoniam *vs vcapionem xii. tabulæ: io inter quinque pedes esse* voluerunt depasci veterem possessionem Academicæ ab hoc acuto homine non finemus; nec *xi. Mamilia lege singuli, 12 sed ex iis tres arbitri finem regemus. Quæ* Quamnam igitur sententiam dicimus? *M.* Requirit placere terminos, 13 quos Socrates pegeritque prætere, *Q. Præclare, frater, jam nunc à te verba usurpantur civilis juris, & legum: quo de genere 14 expecto disputationem tuam, nam ista quidem magna judicatio est, ut ex te ipso sæpe cognovi. Sed certe res ita se habent, ut ex NATURA VIVERE, SVM-VM BONVM SIT, id est, vita modica, & apta virtute perfrui: aut naturam sequi, & ejus quasi lege vivere, id est, nihil quantum in ipso sit, prætermittere, quo minus ea, quæ natura postulat, consequatur, quod 15 inter hæc velit virtute tanquam lege vivere. Quapropter hoc judicari nescio an unquam, sed hoc sermone certe non potest, si quidem id, quod suscipimus, perficere simus. *Att.* At ego 16 huc declinabam nec in vitium. *Q.* Licebit aliis: nunc id agamus, quod cœpimus, cum præsertim ad id nihil pertineat hæc de summo malo, bonoque dissensio. *M.* Præsertim, Quinte, dicis, nam quæ à me adhuc dicta sunt, * *Q.* Nec Lycurgi leges, nec Solonis, neque Charondæ, neque Zaleuci, nec nostras *xii. tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo cum populis, tum etiam singulis hodierno sermone legis vivendi, & disciplinam daturum. M.* Est hujus verò disputationis, Quinte, proprium id, quod exspectas atque utinam esset etiam facultatis meæ. Sed profectò ita se res habet, ut quoniam *VITIO RV M EMENDATRICEM, LEGEM esse oportet, commendantricemque virtutum, ab ea vivendi dicitur ducatur. Ita fit, ut mater omnium bonarum artium, sapientia sit: à cuius amore Græco verbo**

1. Postremo si propter. Sic Pal. quart. & Fabr. expressitque item Victorius alioque vulgata, Nam si propter.

2. Brevisque adipiscendi causa. Est à Victorio, nam Turnebus, assensio prius publicari verbum illud non habebant, neque exstat in Pal. tert. nam quart. assensio Fabr. assensio.

3. Possit rem convenire. Forſan interſerendum, posse rem cum convenire, nam est in Pal. quart. cum, in tert. cum, in S. Victorio. & cons. aliquid latet aut videntur mox expungenda; si pesser inter ut aliquid convenire.

4. Ain tandem? una de re est. Sic Turnebiana; quippe Victorio Ain tandem? una non est solum dissensio? & habet utraque lectio fautores mss.

5. Nihil putavit bonum. Vox nihil abest mss. nostris quatuor; & vero non admittit Victor us, indicavitque Turnebus non agnosci à libro suo veter. & sic interdum loquitur quos offendit exemplis Consulatur.

6. Per parvam verò controversiam dicis. ac non eam quæ dirimat omnia. Lectio controversia nam edidit Victorio, Parvam vero controversiam dicis, quæ dirimat omnia. Turnebus adheret vulgato, nisi quatenus reposuit parvam, quomodo & Pal. tert. ac enim quart. per parvam verò controversiam sic dicit. C. An non eam quæ dirimat omnia. S. Victorio liber: Per parvam verò cont. dicis ac nescio omnia quæ dirimat omnia. unde Gulielmus conjicit, ac non eam quæ dirimat omnia.

7. Fuit ille quidem prudens. Si obtinendum mss. nostris omnibus, abicienda à C. o. quidem, ut fecit Petr. Victorio us.

8. Quin istuc tandem vides? Est à Victorio editione; cui adſtipulatur Fabr. cianus; etiam Palat. quart. nisi quod is præterea, tandem ne.

9. Solum bonum esse dicitur, quod honestum. Pall. nostris, item Gulielmianis non adeſt illud d. ceret, habetque, quart. ac Fabr. esse; infra quoque interſerit, pro interſerit, de qua ſcriptura deliberent quibus placulum est otii.

10. Inter quinque pedes esse voluerunt. Haud fecus editi omnes ante Victorio, m. s. p. b. cavitis, intra quinque pedes esse voluerunt; quomodo leg. voluerat Alecius; & scias rationes ex Aggen. o. videntur etc. Cod. Pinium reg. nostræ ſcripturæ accedunt Pall. & codex S. Victorio, item Fabricianus, m. & Turnebi veteres; qui item consulatur hoc loco.

11. Mamilia lege. Sic Fabr. & Victor. item ver. l. ber. Claudii Puteani: alluduntque literæ Pal. tertii in quo *Mamilia*, vulgati olim *Mamilia*.

12. Sed ex iis tres arbitri. Pall. h. e. S. Victorio h. i. Fabr. i. e. Victorio edito o. excludit illud, ex iis, suppositaque nec. verum argote finxit Ranconneus de priore, sed ex xii. tres ab. ut notavit Turnebus lib. iv. Adversar. cap. 24. quod statim in contextum admittit Lambinus, quam bene, ipse videtur, consulatur tamen & Cæcilius libro v. Observat. cap. 21. ubi & propugnat emendationem hæc AEmarianam.

13. Quæ Socrates pegerit. Inaque patens. Est à Turnebi ſcrip. t. neque fecas S. Victorio liber. præteritum ſcilicet à parva notatum Prilianio, edit. ol. s. p. agerit.

14. Expecto disputationem tuam. Pal. quart. & Fabr. dubitationem. Inter hæc verba verior, temp. ut lege vivere. Serp. p. S. Victorio virtutem, ex quo fact. Gulielmianus, virtutem.

15. Hoc dicitur bonum esse virtutem. Item liber *indivisum*, quod probabat Gulielmianus dictum, sicut ingratum.

verbo PHILOSOPHIA nomen invenit: qua nihil à diis immortalius, uberior, nihil florentius, nihil praxtabilius hominum vitæ datum est. hæc enim una nos cum ceteras res omnibus, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsi nosceremur: cujus præcepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cuiquam, sed delphico deo tribueretur. Nam qui se ipse norit, primum aliquid sentiet se habere divinum, & ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum purabit; tantoque munere decorum semper dignum aliquid & fasces & sentiet: & cum se ipse perspexerit, totumque tentabit; intelliget, quemadmodum & à natura subornatus in vitam venerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam, adipiscendamque sapientiam; quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo, ac mente conceperit: quibus illustratus, sapientia duce, bonum virum, & ob eam ipsam causam carnet se beatum fore. Nam cum animus, cognitit, perceptisque virtutibus, à corporis obsequio indulgentiaque discesserit, voluptatemque, sicut labem aliquam decoris oppresserit, omnesque mortis, dolorisque timorem effugerit, & societatemque caritatis coierit cum suis omnibus, quæ natura conjunctos, suos duxerit, cultumque deorum, & puram religionem susceperit, & exacerit illam, ut oculorum sic ingenii aciem, ad bona diligenda, & rejicienda contraria: quæ virtus ex providendo est appellata.

PRVDENTIA: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius? idemque cum cælum, terras, maria, rerumque omnium naturam perspexerit, ea que unde generata, quò recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale, & caducum, quid divinum, æternumque sit, viderit, ipsamque

ea moderantem & regentem præneprehenderit, seque non unis circumdatum moribus, & popularem alicujus definiti loci, sed civem totius mundi, quasi unius urbis, agnoverit; in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu, & cognitione naturæ, dii immortales, quam ipse se noscet! quod Apollo præcepit Pythius, quam contemnet, quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, quæ vulgo dicuntur amplissima! Atque hæc omnia, quasi experimento aliquo, vallabit differendi ratione, veri, & falsi iudicio, scientia, & arte quadam intelligendi, quid quamque rem sequatur, & quid sit cuique contrarium. Quamque se ad civilem societatem natum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam susa latius perpetua oratione, qua regar populus, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros: qua præcepta salutis, & laudes aptè ad persuadendum cadent suis civibus: qua hortari ad decus revocare à stigmatibus, consolari possit afflictos; factaque, & consula fortium, & sapientum, cum improborum ignorantia, sempiternis monumentis prodere. Quæ cum tot res, tantæque sint, quæ inesse in homine perspiciantur ab iis, qui se ipsi velint nosse, earum parens est, educatrixque sapientia. **ATQ.** Laudata quidem à te graviter, & verè. Sed quorsum hæc pertinent? **M.** Primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi jam sumus: quæ tanta esse volumus: non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima. Deinde facio & libenter, & ut spero, rectè, quod eam cuius studio teneor, & quæque me, quicumque sum, efficit, non possum silentio præterire. **ATQ.** Verò fieri & meritò, & ipse fuitque id, ut dicis in hoc sermone & faciendum.

1. *legimusque in se suam.* Delecta syllaba Gulielmus tentabat quæ in se, non male.
 2. *Legem à sobrietas.* Forco sua oratus, inquit Gulielmus, sed hinc hinc variant, & bene explicat Turnebus.
 3. *Delectatque caritatis cogitatio non sua, &c.* Non est isthuc à comendari Turnebi, ut autem Mar. Brutus, sed à libris veteribus, neque aliæ etiam Victorii edicō, nisi quod ea forte typotheca emissa, quæque tam exemplar S. Victorii. Pal. quart. habebat ad oram edicō ita emiserit.
 4. *Popularem alicujus definiti loci.* Illud definiti deest olim im-

preffis; revocav' que ex Victoriana & Turnebiana, quod exflaret alicuius in membranis S. Victorii.
 5. *Quæque me quicumque sum efficit.* Pal. tert. & S. Vi. & meum; unde Gulielmus me eum, non ineptè.
 6. *Vere facio, & libenter, &c.* Est à Victoriana editione cui accedit coelex S. Victorii, etiam Pal. quart. nisi quod in Turnebus publicavit: *Enimvero facio, &c.* quod secutus est Aldus Nepon. nam Lamb. antiquum obtinet multa de suo intersepta.
 7. *Faciendum.* Fu' istud in veteribus scriptis, inde collegi quod esset in Pal. quarto *faciendum.*

M. TULLII CICERONIS
 DE
 LEGIBUS,
 LIBER SECVNDVS.
 ATTICVS. QVINTVS. MARCVS.

ATTICVS.

Ed visne, quoniam & satis jam ambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in insula, quæ est in Fibreno, (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquæ demus operam, sedentes? **M.** Sane quidem, nam illo loco libentissime soleo uti, sive quod mecum ipse cogito, & sive aut scribo, aut lego.

ATT Equidem, qui & nunc potissimum huc venerim, fatiari non queo: magnificentique villas, & pavimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus verò aquarum, & quos isti tubos & euripos vocant, quis non cum hæc videat, irriserit? Itaque, ut tu paullo antè de lege, & jure differens, ad naturam referebas omnia; sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem animi, delectationemque quaruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar, (nihil enim his in locis nisi saxa, & montes cogitabam: idque ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & versibus) sed

L III

mira-

1. *IN Fibreno.* Pal. S. V. & Fabr. *Fibreno*, quomodo, etiam partim sic in veteri suo textus est Turnebus, ed infra tamen cap. 3. necesse est vulgatio.
 2. *Et sic aut scribo, aut lego.* Est à Victorio, nam edicō, sive aliquid, quod in solo Pal. quart. enim sive aliud quid. S. Vi. sive aut quid, quomodo & Fabr.
 3. *Non potissimum hæc veni in.* V. legatur partim, *non primam* sed alteram est in Pal. in Fabr. & S. Vi. exhibuitque olim Victorius ac

Turnebus; sed meruerunt sequi ad unum omnes, Suetonius, Camerarius, Lambinus, Aldus Nepon, Brutus, vellem forte cauian.
 4. *Et laqueata tecta.* Pal & Fabr. *laqueata*, neque nunc unum recedit S. Vi. unde Gulielmus, & *illa laqueata*.
 5. *Quos isti tubos & euripos vocant.* Sicen. noster, rum quædriga; etrueraque è suis Victorius ac Turnebus, antea erat, *tubos & euripos*.

admirari absorbeat; & ad sermonis morem usitati trahat. A parvis enim Quinte, dicimus, 1. SI IN IUS VOCAT, atque ejusmodi alias leges nominare. sed verò intelligi sic oportet, & hæc, & alia iusta, ac verita populorum, vim habere ad recte facta vocandi, & à peccatis avocandi; quæ vis non modo senior est, quam ætas populorum, & civitatum, sed æqualis illius, cœlum, atque terras tuentis, & regentis dei. neque animi effectus divina sine ratione potest, nec ratio divina non hanc vim in rebus, pravisque sciendis habere: nec, quia nusquam erat scriptum, ut contra cunctis hostium in ponte unus assideret, à tergoque pontem intercedendi juberet, iccirco minus Cœcilem illum rem gessisse tantam, *fortitudinis lege*, atque impetio putabimus: nec si regnant Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de stupris, iccirco non contra illam *legem simpliciter* Sen. Tarquinio vim Lucretiæ, Tricipitini filia, attrahit. erat enim ratio perfecta à rerum natura, & ad recte faciendum impellens, & à delicto avocans: quæ non tam demum incipit lex esse, cum scripta est, sed tum, cum *vera* est. orta autem simul est cum mente divina. quamobrem lex vera, atque princeps, apta ad jubendum, & ad vetandum, ratio est recta summi Jovis. *Q. Assentior, frater, ut quod est rectum, verum quoque sit, neque cum litigiosis, quibus scita scribuntur, aut oriantur, aut occidat.* Ergo ut illa divina mens, summa lex est; item, 2. cum illa homine est perfectum, est in mente sapientis. Quæ sunt tantæ variet, & ad tempus descripta populi si favore magis, quam re, legum nomen tenent. omnem enim legem, quæ quidem recte lex appellari possit, esse laudabilem, quibusdam talibus argumentis docent. Constat profecto ad salutem civitatis, civitatumque incolumitatem, vitam que hominum quietam, & beatam, *inventas esse leges*: eosque, qui primum ejusmodi scita sanxerint, populis ostendisse, ea se scripturos, atque laturos, & quibus illi adscriptis, susceperisque, *honeste, beateque viverent*: quæque in compositione, sanctæque essent, eas *leges* videlicet nominant. Ex quo intelligi par est, eos, qui *perniciosæ, & in justis populis* scita descriperint, cum contra fecerint, populis polliciti, professeque sint, quidvis potius talis, quam leges: ut perpicuum esse possit, in ipso nomine legis inter pretando inesse vim, & sententiam iustæ, & juris legem. Quæ rogitur à te, Quincte, sicut illi solent, *Quæ et cetera* caret, ob eam ipsam causam, quod eo caret, pro nihilo habenda sit, id est numerandum in bonis? Quæ autem maxime quidem M. Lege autem carens civitas, ane ob ipsum habenda nullo loco? Quæ dicit aliter non potest. M. Necessè est igitur, legem haberi in rebus optimis. Quæ profus assentior. M. Quid, quod multa perniciosa, multa pestiferæ inciduntur in populis, quæ non ma-

gis legis nomen attingunt, & quam si latores aliqua concessu suo sanxerint? Nam neque medicorum præcepta dici verè possent, si quæ inscii, imperitique pro salutaribus morifera conscriperint: neque in populo lex, cuiusmodi fuerit illa, etiam si perniciosum aliquid populus accepit. Ergo est lex, iustorum iniustorumque distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ *supplicis improbi afficiunt, defendunt, ac tuentur bonos.* Quæ præclare intelligo: nec verò jam aliam esse ullam legem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur tu Titias, & Apulejas leges nullas putas? Quæ ego verò ne Livias quidem. M. Et rectè quæ præsertim uno versiculo senatus, puncto temporis sublata sint: lex autem illa, cujus vim explicavi, neque tolli, neque abrogari potest. Quæ eas tu igitur leges rogabis videlicet, quæ numquam abrogantur. M. Centè, si modo acceptæ à vobis duobus erunt. Sed, ut vir doctissimus fecit Plato, atque idem gravissimus philosophorum omnium, qui princeps de reip. conscripsit, idem se separatim de legibus ejus, id mihi credo esse faciendum; ut priusquam ipsam legem recitem, de ejus legis laude dicam, quod idem & Zaleucum, & Charondam fecisse video; cum quidem illi non studii, & delectationis, sed reip. causa leges civitatibus suis scripsissent. Quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis putavit esse, *persuadere aliquid, non omnia viæ minis cogere.* Quæ Quid, quod Zaleucum istum negat ullum fuisse Timæus? M. At Theophrastus auctor haud deterior, mea quidem & sententia; meliorem multi nominant: commemorant verò ipsius cives, nostri clientes, Locri. Sed siue fuit, siue non fuit, nihil ad rem, loquimur, quod traditum est. Sit igitur hoc à principio perfectum civibus, *dominos esse omnium rerum ac moderator esse deos*, eaque quæ gerantur, eorum genere, vi, ditione, ac nomine, eosdemque optime de genere hominum mereri, & qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri; piorumque, & impiorum *habere rationem*. his enim rebus imbutæ mentes, haud sanè to abhorrebunt ab utili, & à vera sententia. Quid est enim verius, quam neminem esse oportere tam stultè arrogantem, ut in se rationem, & mentem putat inesse, in cælo mundoque non putet? aut ut ea, quæ vix summa ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? quem verò *astrorum ordines, quem diurnum nocturnumque vicissitudines, quem mensuram temperatio, quæque ea, quæ signantur nobis ad fruendum, non rationem esse cogant*; hunc hominem omnino numerare qui decet: cumque omnis, quæ rationem habent, præsentis, quæ sint rationis expertia, *neque sit dicere, nihil rei præstare*

LIII 2 naturæ

1. SI IN IUS VOCAT, atque ejusmodi alias leges, &c.) Secutus sum Pal. quæ neque abibat tertius, nisi quod is, atque ad ejusmodi, &c. quid quod neque quod præterit: nihil aliud usque & Nepos; ut nimirum Titios principum modo legis laudavit. sequentes editiones adjectæ VOCAT ATQUE, & AT, & quædam, &c. quod dicitur consules nonnulli crucem fixerunt. certe Cujacius lib. vii. Observat. cap. 6. leg. se capitur, VOCAT, ME, & AT. Cæno contra defendit alterum lib. i. Emendar. et atque enim idem esse quod statim, quod ipsum ter ginta aliquot ante annos prodiderat Turnebus.

2. Cum in hinc in peccata, est in mente sapientis.) Hæc est lectio recepta, quam & mirè probat Turnebus, referens, ut in Pall. & Fabr. ipse edidit, in periculum in mentem. quod & excipit in S. Victorius, ex prelo quoque ed. nonne hæc Petrus Victorius Lambinus multa interjecit de suo; & nobis hoc doc. tacit.

3. Variè & ad tempus descripta populi si favore, &c.) Sic uno consensu Vid. & Turnebus; secutusque est Aldus Nepos. nam Lambinus adhibuit vulgata, var. 2. & ad tempus scripta populi favore. Pal. quart. exhibet, variè & ad tempus descripta, populi favore, magis quædam legum veterum, cui & sunt quæque sentio.

4. Quibus illi adscriptis, susceperisque, Pall. & Tab. & S. V. Et illi adscriptis, notat, quæ Guelmelmus, à literam puncto signatam, mihi edita fuerant.

5. La juris legendi, jura Turnob. editio, nam Victorii & vim legendi

communio lectio juris ostendi; cui assentitur Pal. cert. sed quart. habet & jurulenti.

6. Quam si latores aliqua concessu suo sanxerint.) Leg. & Guelmelmus, latentes in ipsa sua. quod verum videtur: certe præponendis tribus quatuor conjunctis Lambini, eodem modo conjecit. Lipsius lib. ii. Antiquit. cap. 2.

7. Ergo tu Titias & Apulejas.) Scriptura ista vera est; neque al. tunc co. dex S. Victorii & li quos (excipit Petrus Victorius, nisi quod in unâ dictione Titias, male scribendum enim fuerat: veteri ratione literarum, in Titias, quod valeret in Titias, his enim legendum illud in majusculum; suppeditanque exempla Pandectæ Florentinorum, cur re abstratus sum, acquiri facie responso Quinti; Ego vero, &c. Por. Victorius lib. i. Advers. libelic. et inclinat reponere Titias, aut Titias. Videtur lib. dom. rationes ejus, minime frivolæ.

8. Sententia: meliorem multi nominant. Lipsius lib. ii. Variarum. c. ii. labem h. jur. sententiæ aofere conatur, referendo, sententia melior, cum multis commemorat, ingeniosè. Turnebus monuit alios legere, sententia melior, mali non erant.

9. Quæ dicitur, ac nomine.) Est à Turneb. quippe Victorius omisit illud vi. quod nec in Palat. quæ in vulgata, quæ, & nominis.

10. Adhibetibus ab uti & à vera sententia.) Pall. nulli ac vera sententia.

20. Quæ.

magis, argenti, et oris sacrandi medus esto. Sacra privata; popu-
 las, manente. Deorum manuum iura, sancta sunt. Hos vero
 datus, divos habentes. 1. Summum in alios iustitiamque minime,
 ATT. Conclufa quidem est ea de tam magna lex, sane quam
 brevi: & ut mihi quidem videtur, non multum discre-
 pat ita constitutio religionum à legibus Numæ, nostrisque
 moribus. M. An censet, cum in illis De republica libris
 prius dicitur videatur Africanus, omnium rerum pub. no-
 stram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse op-
 timæ reip. leges dare consentaneas? ATT. Immo profus
 ita sentio. M. Ergo adeo expectate leges, quæ genus illud
 optimum reip. continent? & si quæ foris à me hodie ro-
 gabantur, quæ non sint in nostra rep. nec fuerint, tamen
 erant scilicet in more majorum: qui tum, ut lex, valebas. ATT.
 Suae igitur, si placet, istam ipsam legem, 4. ut ego, UR.
 si rogas, possim edicere. M. An tandem, Attice, non
 es edicturus aliter? ATT. Profus majorem quidem rem
 nullam scilicet aliter, in minoribus, si voles, remitto
 hoc tibi. 5. M. Atque mea quidem sententia est. At ne lon-
 gum fiat, videte. ATT. Utinam quidem, quid enim agere
 malumus? M. Caste jubet lex adire ad deos, animo videlicet,
 in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed
 hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori præ-
 stat; obiereturque, ut & casta corpora adhibeantur, multo
 esse in animis id servandum magis. nam illud vel alperfo-
 ndæ quæ, vel dierum numero tollitur; animi labes nec diu
 turritate vanescere, 7 nec annibus ullis elui potest. Quod
 autem pietatem adhiberi oportet, ubi ubi jubet, significat, pro-
 bitate gratam esse deo; sumtum esse removendum, quid
 est enim cum paupertatem divitiis etiam inter homines
 esse æqualem velimus, cur eam, sanctum 3 ad sacra addito,
 deorum aditu arceamus? præsertim cum ipsi deo sibi
 minus gratum futurum sit, quam non omnibus patere ad
 se placandum, & colendum viam. 9. Quod autem non ju-
 dex, sed deus ipse iudex constituitur; præsentis pœnæ
 metu religio confirmari videtur. Suisque deos aut vivos,
 aut alimigenos colit, consilium non habet religionum, & ig-
 notas 10 castimonias. non à sacerdotibus, non à patribus

acceptos deos, ita placet coli, si huic legi paruerunt ipsi.
 Patrum delubra esse in urbibus censo: nec sequor magos
 Perfatarum; quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa
 Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus
 omnia deberent esse patentia, ac libera, quorumque hic
 mundus omnis templum esset, & domus. Melius Græci,
 atque nostri, qui, ut augerent pietatem in deos, eisdem
 illos, quas nos, urbes incolere voluerunt, adert enim hæc
 opinio religionem utilem civitatibus: siquidem & illud
 bene dictum est à Pythagora, doctissimo viro, tum maxime
 nos, & pietatem; religionem versari in animis, cum rebus
 divinis operam daremus. 11. & quod Thales, qui sapientissi-
 mus in septem fuit, homines existimare oportere, omnia quæ
 conerentur, deorum esse plena: fore enim omnes castiores,
 12 veluti qui in fanis essent maxime religiosi, est enim
 quadam opinione species deorum in oculis, non solum
 in mentibus. Eademque rationem luci habent in agris.
 Neque ea, quæ à majoribus prodita est cum dominis, tum
 famulis, posita in fundi, villæque conspectu religio La-
 rum, repudianda est. Jam risus familiae parvumque icivare,
 id est (quoniam antiquitas proximè accedit ad deos) à diis
 quasi traditam religionem tueri. Quod autem ex hominum
 genere consecratos, sicut Herculeum & ceteros, coli lex
 jubet, indicat omnium quidem animos immortales esse,
 sed fortium, deorumque divinos. Bene vero, quæ
 Mens, Pias, Virtus, Fides, consecratur manu: quæ tam
 omnium Romæ dedicata publice templa sunt, ut illa qui
 habeant (habent autem omnes boni) deos ipsos in animis
 suis collocatos putent. * Nam illud vitiosum Athenis,
 quod, Cylonio scelere expiato, Epimene Crete suadente,
 fecerunt Consumelia fanon, & Impudentia, virtutes enim
 non vitia consecrare decet. 13. Araque vetus fiat in Palatio,
 Fabri: & altera Eiquiliis, 14. Mala Fortuna, detestatur que.
 quæ omnia ejusmodi repudianda sunt. Quod si fingenda
 nomina, 15. Vicepota potius vincendi atque potiundi, 16. Ita-
 tandique cognomina, Statoris, & Invicti Jovis: rerum-
 que expectandarum nomina, Salus, Honoris, Opus, Victoria; 17.
 quoniamque expectatione rerum bonarum erigitur ani-

LIII 3 mus,

1. Summum in alios iustitiamque minime. Pal. quart. Insuperque. S. Vict.
 & Summum & iustum. Lucius inest voci summum.
 2. In tam magna lex. Sane quam brevi. Ita Aldi veteris editio, nisi
 non addidit cetera brevis, unde parabat G. elmius edendum, brevis
 h. e. mihi. V. Victorius publicavit, brevis, omisitque jam, quod nec
 in Turnebiano. retinui ego quod extaret in Palatin. quart. effertur
 in ceteris, altera magna. ubi aperte videntur elementa ejusdem vo-
 cæ.
 3. Ergo adeo expectate leges. Redoxi veterem scripturam Aldi. nam
 Victor Turnebus. Camerac. i. Surnii. Bruti editiones, expectatæ: ne-
 que ausus fuisset mutare, nisi viderem meam in Aldi n. ultima. pro
 gratiam nimium nolim pugnare; imò ne rixari quidem.
 4. Urge vt ei rogas. p. iij. m. d. i. Libuit ita scribere quod in-
 de etiam putarem lectionem vulgatam. ut ego vt ei vt rogas,
 quod extat quidem in Pal. tert. sed resumpta aliis in quibusvis egi, &
 ita ego.
 5. M. Atque mea quidem sententia est. Turnebus hæc adhuc relin-
 quit Attico. non video tamen quam apposite. imò ne quidem quomo-
 do & rancidè Tullio; supiciorque ætri buenda Quinæ. certè nisi Pall.
 diceret nomen ejus præposuere infra illis, Ut nam quidem; recteque
 fectum, inde magis inducor quod Cicero nferat. C. ne longum fias,
 videt; non videt, ut debebat Ioli Attico responsurus. Pal. tert. repetit
 sententia, Atque quidem mea sententia est. ut adhuc fortasse reicribi debeat.
 6. Atque mea mea sententia est. nam quartus ferè habet, Atque hæc mihi
 est quæ sententia.
 7. Casta corpora adhibeantur. Est à libris nostris antiquis, item Vict.
 & Turn. editionibus priores, casti corpora adhibeantur.
 8. Non dubitavi admittere id quod sententia o-
 minis requireret vulgari sententia; quod quidem in Pal. tert. verum
 quartus. Fabr. S. Vict. dicitur amantibus.
 9. Ad sacra addito. Habent & illud idem l. bri editi scriptique, nisi
 quod Turneb. an hæc pro vulgata, quæ adhibet.
 10. Quod autem non iudex. Per se non displicet scriptura Pall. & Fabr.
 ad hunc iudex.
 11. Conerentur non à sacerdotibus, non à patribus acceptis. Describere placet
 ad. Secutus tum, quod reperitur in suis Victorius ac Turnebus. se-

lummodo distinctio nostra est. quam tamen, ita me Deos amet, vix
 intell. go. quare hæreo adhuc hæreo. vulgata habebat: cremonensis etiam
 sacerdos hinc. nam à patribus acceptis, & no. e. aliter Aldi venit, quam
 quod ea; esse sacerdotibus: propterea ad manu scriptos nostrorum quibus,
 cremonensis n. iij. sacerdotibus. nam patribus acceptis, & Tu. Mezerce, tu Gu-
 therio, tu R. galti. incurrere.
 11. Et quod Thales, qui, &c. Lamb. & quod à Thale; sed nullo susti-
 nente nisi si quid morandum, malissem, & quid Thales, &c.
 12. Veluti qui in fanis essent maxime religiosi. Retinui Lambinia-
 num, natum è conjectura Turnebi, veluti qui in fanis essent, maxime re-
 ligiosos. vulgata sine sensu; veluti qui in fanis essent maxime religiosi, quod
 & in Pall. tert. nam quart. castiores quædam esset vel gustus, exclusis
 ceteris.
 13. Araque vetus fiat in Palatio Fabri. Pal. quart. Araque vetustissi-
 ma est Palatio Fabri.
 14. Mala fortuna, detestatur que. qua omnia ejusmodi. Nihil adjuvant
 hæc membra nostra. nam Pal. tert. hæc à vulgato, quartus vero le-
 g. i. detestatur que huiusmodi repudianda sunt. S. V. Q. detestatur que omnia que
 modi rep. nec aliter Fabr. nisi quodis, detestatur que v. deator Turneb. lib.
 XIV. cap. 6.
 15. Vicepota. Verbi huius restituitio, debita Errii Memmii l. bri:
 qui eam communica. vt. Nicolao Fabri, à quo prim. in prodita fuit in
 Notis ad Senecam de Morie Claudio. exinde & Iacobus Schegk. ut
 idem conjecit. Premesso Oblervat. Epist. l. i. Nor. de voce illa multa
 quæ ad eundem Senecam in animad. versionibus nostris ante Iultra
 bis duo.
 16. Itatandique. &c. Adhuc mod. cas. expectat manus hæc locat. Mem-
 mus est l. bro. exhibuit stantia, sed non satisfacit, non magis quam
 Schegkiana conjectura Itatandique. in voce enim tam plana non ita
 hærent librarij, aut iam longe diverunt. Pal. tert. hæc à vulgata, ut &
 Fabr. nisi quod in littera stantia, quartus habebat, stantia. cor-
 dex S. Victor. stantia. ex quo fingebat G. elmi. no. ite. & An. sen-
 ti. sed alimagnare non sanator itud voluit.
 17. Quomamque expectandas. &c. Atrogat conjecturam hæc fide
 Lambinus, quomodo tamen dudum antea ed. erat Petr. Victor. vul-
 gata; quomam quidam enip. quæ & in m. s. nollet.

L. V. U.

mus, rectè etiam à Calatino Spes consecrata est: Fortunæque sit: vel *Hesperia diei*, nam valet in omnes dies: vel *Respirationis*, ad opem ferendam, vel *Fortis*; in quo incerti calus significatur magis, vel *Primigeniam*, 2 à gignendo comes. tum.

Desunt pauca.

* *Feriarum festorumque dierum ratio in liberis requiem* habet litium, & iurgiorum: in servis, operam, & laborum: 3 quas compositor anni conferre debet 4 & ad perfectionem operum rusticorum. quod tempus, ut sacrificiorum libamenta serventur, forasque pecorum, quæ dicta in lege sunt; diligenter habenda ratio intercalandi est. quod institutum peritè à Numa, posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. Jam illud ex institutis pontificum, & haruspitum, non mutandum est, quibus *hostium immolandum* cuique deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui feminis. 5 Plures autem deorum omnium, singuli lingularum sacerdotis, & respondendi juris, & continentiarum religionum facultatem afferunt. Cumque *Vesta*, 7 quasi focus urbis, Græco nomine est appellata (quod nos propè idem Græcum interpretatum nomen tenemus) complexa sit; ei colenda virgines præfint, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres 8 in natura femininarum omnem castitatem pati. Quod sequitur verò, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad civitatis statum, ut sine iis, qui sacris publicè præstant, religioni privata satisfacere non possint. 9 continet enim, reip. consilio, & auctoritate optimatum semper populum indigere. *Descriptioque sacerdotum*, nullum iustè religionis genus prætermittit, nam sunt ad placandos deos alii constituti, qui sacris præstant sollempnibus; ad interpretanda alii prædicta vatum; neque multorum, ne esset infinitum, 10 neque ut ea ipsa, quæ suscepta publicè essent, quibusquam extra collegium nosset. Maximum autem & præstantissimum in rep. jus est *augurum*, & cum auctoritate connectum, neque verò hoc, quia solum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. Quid enim majus est, si de jure quaerimus, quam posse à summis imperiis, & summis potestatibus 11 comitiatus & concilia,

vel instituta dimittere, vel habita rescindere? quid gravius, quam rem susceptam dirimi, 12 si unus augur AZURUS dixerit? quid magnificentius, quam posse decernere, ut magistratu se abdicent consules? 13 quid religiosius, quam cum populo, cum plebe agendi jus, aut dare, aut non dare? quid legem, si non jure rogata est, tollere? 14 ut Teianum decreto collegii, ut Livias, consilio Philippi, consulis, & auguris: 15 nihil domini, nihil foris per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam probari? ATT. Agè, jam ista video, fateorque esse magna: sed est in collegio vestro inter Marcellam, & Appium, optimos augures, magna dissensio. nam eorum ego in libris incidi: cum alteri placeat, aut pigre à ista ad utilitatem esse resp. composita; alteri disciplina vestra 16 quasi divinare videatur profus posse, hæc tu de re, quæro quid sentias, M. ego ne divinatio, quam Græci *εὐρανομία* appellant, esse censeo, & huius hanc ipsam partem, quæ est in avibus, 17 certique signis disciplina nostra, quod cum summos deos esse concedamus, eorumque mente mundum regi, & eorumdem benignitatem hominum consulere generi, & posse nobis signa rerum futurarum ostendere, non video cur esse divinationem negem. Sunt autem ea, quæ potius, ex quibus id, quod volumus, efficitur, & cogitur. Jam vero per multorum exemplorum & nostra est plena resp. & omnia regna, omnesque populi, cunctaque gentes augurum, prædictis multa increduliter vera cecidisse 18 neque enim Polæti, neque Melampodis, neque Mopli, neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuisset, neque tot nationes id ad hoc tempus retinissent, 19 Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cithum, maximeque Efidarum, nisi vestitus ea certa esse docuisset: nec verò Romulus noster auspicio urbem condidisset, neque Attiæ Navii nomen memoria foret tam diu, nisi hi omnes multa ad veritatem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disciplina, & ars augurum evanescent jam & vestitus & negligentia. Itaque neque illi assentior, qui hanc scientiam negat unquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiam nunc putat. quæ mihi videtur apud majores fuisse dupliciter, ut ad resp. tempus nonnumquam, ad agendi consilium sapientissimè pertineret. A. Credo, hercle,

1. *Vel Hesperia diei.* Valebat huiusque diei, id est uniuscujusque diei; de quo plura multa libro de Form. lib. Trifonius, qui consulat. Hesperia enim est in Pal. text. & Fab. item editis à Victorio & Turneb. nam priores & posteriores huius diei.
2. *Aggignenda comit.* Ita duo em. nisi nostris nisi quod si jussit m. question. vide. cor. Turneb. vulgata. *im. est.* quod Aldus. Junior annectit sequentibus, hoc modo: *rum est fer. arum, &c.*
3. *Quas compositor anni.* &c. Hinc quoque scripturæ accedit Pal. quart. publicat. *compositor anni.* ad eundem P. Vict. Var. lect. lib. xxxv. cap. 6.
4. *Et ad perficiendum op. rusti.* Est ab eodem quarto, item Francisci Fabricii lib. vulgatas & perfect. Vict. & Turn. ad pres. sine copula antecedenti.
5. *Plures autem deorum omnium, singuli lingularum sacerdotis.* &c. I. p. huius lib. 2. c. 11. Ant. q. lectionem putat locum macrum, interponendumque, omnium pontifices singuli. sed potest *div. tr. 19. 18* intelligi, *sacerdotis.*
6. *Continentiarum religionum.* Est ab antiquo codice Pauli Manucii, quippe vulgata recepta lectio, *continentiarum.* 3 quod utcumque explicat Turneb. idem nosse Lipsius divinam *com. fide* continentiarum vel g. ingentent. Pal. nosse quart. habet, *continentiarum.*
7. *Quasi focus urbis complexa sit.* Ita editio Turnebi, & alludunt aliquot non antiquiores tamen, *focus urbis complexa*, quomodo item existat in Victor nam lectio communis, *focus urbis complexa sit.*
8. *In natura femininarum omnem castitatem pati.* Longè studiano venustus illo Turneb. per, licet probatam Lambino, Aldoque Nepoti, quid quod si sit existat in omnibus membranis nostris. olimque coss. tantum *Deum cast. pati.*
9. *Continet enim, reip. consilio, & auctoritate optimatum semper populum indigere.* Petri Vict. editio, R. P. quod & in Pal. text. Turn. tempus quod & alii fecerunt nostrorum istud, est in olim impressis, agnoscentque missi castiores.
10. *Neque ut in vestitus.* Lamb. anquam si locus esset defectuosus, adject. de suo, neque pauca in librum, ut ea. Phuy l

11. *Comitiatus & concilia, vel instituta, &c.* Nam aliter fore missi non. pro. decernantque. V. C. ac Turneb. male, vulgata: *comitatus & concilia vel instituta.*
12. *Si unus augur AZURUS dixerit.* Id est, diem. sic & Victoris codex, repræsentantque V. Victoris ac Turnebur, qui tamen mala sit. ALIO DIE; quod ipsum legitur contextu in olim Lambinus, contra missi qui si habeant ab priores, acced. vulgatas aliter.
13. *Quid vel gignens.* Palat. quart. *regina.* nam forte, ex decorata scribendi ratione.
14. *Ut Teianum decreto collegii.* Ita missi, quos citat Franciscus Fabricius anno Cicero'sis: IX. inquit Golielmus, & accedunt antiquiores, in quibus, *ut iam;* quomodo olim vulgati. Critici de nate inculc. *Teianum.* Petrus Pithæus lib. 2. Adver. lib. sec. cap. 2. emendat *Teianum* seu *Teianum.* rationes ejus ibidem v. deantur.
15. *Nihil domini, nihil foris.* Pal. & Fabr. nihil familia. ex quo facile fiat, nihil familia ut volebat Golielmus.
16. *Quasi divinare videatur profus posse.* Sic editio Victoris. nam priores divinari. Turnebus abjecti profus 2 quod nec in codice S. Victoris habet tamen Palat. tert. nam quart. *quam divinari videatur profus esse posse.* & verò quasi divinatio, habet item Fabr.
17. *Ceterique signa disciplina nostra 2 quod cum summis deis esse censeo.* &c. Pall. item S. Victor. & Fabr. mirè abeunt hæc scriptura. nam tert. & Fabr. servat primum, *signa que disc.* quart. *signa que disc.* S. Vict. *signa que disc.* deinde concorditer rejiciunt quod cum sum. denique non agnoscunt *deis.* mox etiam nullus eorum admittit vocem *benignitatem.* Victor. & Turnebus si ent: ideo forsitan, quod nihil ex suis scriptis eruerent vulgata lectione melius.
18. *Neque enim Polæti, neque Melampodis.* Ita reformavit Victorius; cum prius fuisset *Polæti.* non dubio quin ex veteri libro ad nostrum tamen omnes quaestor. & Turnebus, habent, *Phrydi.* v. deurne revocandum?
19. *Arabum, Phrygum.* Harum duarum gentium loco esse in nostris vel *Adparigum,* vel *Adparigum.* ut Arabes isti forsitan hujus non ferretis cl. 1516.

herede, ita esse, istique rationi potissimum assentior. Sed
 cetera. m. 1. Reddam vero, & si potero, brevi. Se
 quitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo
 & deponendo, *ius* ut plurimum valet, & *fides*: horumque
 ut publici interpretes essent, lege sancimus. Jam de *haru-*
sarum religione, de expiationibus, & procurationibus satis
 superque in ipsa lege dictum puto. A Assentior, quoniam
 omnis haec religio versatur oratio. M. At vero quod se
 quitur, quomodo aut tu assentiar, aut ego reprehendam,
 sane quæro, Tite, A. Quid tandem id est? m. De nocturnis
sacrificiis multorum. A. Ego vero assentior; excepto præter
 ita in ipsa lege solemnibus sacrificiis, ac *pudicis*. m. Quid
 ergo, & *Eumelpræque* nostri, & *augusta* illa
mystra, siquidem sacra nocturna tollimus? non in in po
 pulo R. sed omnibus bonis, simisque populis legis da
 mus A. Excipis, credo, illa, quibus ipsi inantiamus.
 m. Ego vero excipiam. Nam mihi cum multa eximia, di
 quæque videntur Athenæ tuz petuisse, atque in vita ho
 minum actuisse, tum nihil melius illis mysticis, quibus
 ex agresti, amantique vita, ex cultu ad humanitatem &
 mitigari sumus: in triaque, ut appellantur, ita re vera prin
 cipis vite cognovimus: neque solum cum læticia *verendi*
rationem accepimus, sed etiam cum *spe meliore moriendi*.
 Quid autem mihi discipliceat, innocentes poëta indicant
 comici. Quæ licentia Romæ data, quidnam egisset ille,
 qui in sacrificium cogitatum libidinem intulit, quo ne im
 prudentiam quidem oculorum adici fas fuit? & Tu vero
 istam Romæ legem rogato, nobis nostras ne ademeris.
 m. Ad nostram legit revertor: quibus profecto diligentissi
 me sanendum est, ut MULIERUM FAMAM MULTO
 magis oculus LUX CLARA CUSTODIAT intuenturque eo
 rum Ceteri, quo Romæ intantur. Quo in genere veteri
 aem majorum senatus vetus auctoritas de Bacchanalibus,
 & consilium exercitui adhibito, quaestio, animadversioque
 declarat. Atque omnia nocturna, ne nos dantiores fore vi
 deamus, in media Græcia Diagondas Thebanus lege pepe
 rit sustulit. Novos vero deos, & his colendis nocturnas par
 ticipationes sic Aristoph. facetissimus poëta veteris comœdia
 rexit, ut apud eam Sabazius, & quidam alii dii peregrini
 iudicari, & civitate ejiciantur. Publicus autem sacerdos,
 imprudentiam consilio expiata metu liberet; audaciam
 in admittendis religionibus scædis damnet, atque impiam
 iudicet. Jam *iudi publici*, quoniam sunt cavea, circoque
 diviti, & sint corporum certationes, cursu, & pugilatione,
 lustratione, cursu, & equorum usque ad certam victo
 rum circo constitutis: cavea, cantu, voce, ac seditibus, &
 tibibus, dummodo ea moderata sint, ut lege præscribitur,
 assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneris, ac
 que molles influere, quam *varios canendi sonos*. quorum dici
 vix potest quanta sit vis in utramque partem. Namque
 & incitat languentis, & languescit excitatos, & tum
 tenuit animos, tum contrahit; civitatumque hoc multa
 tum in Græcia inersit: antiquum vocum servare modum:
 quorum mores lapsi ad molliorem, pariter sunt immutati
 cum cantibus aut hæc dulcedine, corruptelaque depravati,

ut quidam putant: aut, cum servitas eorum ob alia vitia
 cecidisset, tum fuit in auribus animisque mutatis etiam
 huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem sapientissi
 mus Græciæ vir, longeque doctissimus, valde hanc labem
 veteretur, negat enim mutari posse *misticas leges sine mutatione*
legum publicitarum. Ego nec tam valde id timendum, nec
 pianè contemnendum puto. Illa quidem, quæ solebant
 quondam compleri servitate jucunda Livianis, & Navianis
 modis, nunc ut eadem exsultent, cervicæ, oculosque
 pariter cum *modorum flexionibus* torqueant. Graviter
 olta ista vindicabat verus illa Græcia, longè providens,
 quam *sensim* perniciis illa ipsa civium animos, malis studiis,
 malisque doctrinis *repenti* totas civitates everteret: si quid
 è illa levera Lacedæmon nervos iusti, quod plures quàm
 septem habere: 7 in Timothei fidebus demi. Deinceps in
 lege est, ut de ritibus patriis *colantur optimi*: de quo cum
 consulerent Athenienses Appolinem Pythium, quas potis
 simum religiones tenerent, oraculum editum est. *HAS,*
QUAE ESSENT IN MORE MAIORUM. Quod cum iterum
 venissent, majorumque morem dixissent sape esse muta
 tum, quævisissentque quem mortem potissimum sequerentur
 è votis: respondit OPTIMUM, & profecto ita est, ut *id*
HABENDUM SIT ANTIQUISSIMUM ET DEO PROXI
MUM, QUOD SIT OPTIMUM *Siperos sustulimus*, nisticam, quã
 ad paucos dies propriam *idææ* Matris excepimus, implet
 enim superstitione animos, & exhaurit domos. *Sacrilegio*
 poena est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit, sed etiam
 ei, qui sacro commendatum, quod & nunc multis fit in
 fanis. Alexander in Cilicia depositus è apud Solos in de
 lubro pecuniam dicitur & Atheniensis Cluhenes Junoni
 Samiæ, civis egregius, cum rebus timeret suis, filiarum
 dotes credidit. Sed jam de perjuriis deinceps nihil sanè
 hoc quidem loco disputandum est. *Denis* impiine placare
 audeant deos: Platonem audiant, qui vetat dubitare, qua
 sit mente futurus Deus, cum *vir nemo bonus ab improbo se*
donari velit. Diligentia votorum satis in lege dicta est, ac
 voti sponsio, qua obligamur deo. poena vero *violanti reli*
gionis iustam retributionem non habet. Quid ego hic sceler
 atorum utar exemplis? quorum sunt plena tragœdia, quæ
 ante oculos sunt, ea potius attingantur. Etsi hæc commemo
 ratio vereor ne supra hominis fortunam esse videatur:
 tamen, q quoniam mihi sermo est *apud eos*, nihil reticebo:
 velimque hoc, quod loquar, diis immortalibus gratum
 potius videri, quàm grave. Omnia tum perditorum civium
 scelere, discessu meo, religionum jura polluta sunt: vexati
 nostri Lares familiares: in eorum sedibus exadificatum
 templum Licentiæ: pulsus à delubris is, qui illa servarat, te
 Circumspicite celeriter animo, (nihil enim attinet quem
 quam nominari) qui sint *verum exustus consecuti*. Nos, qui
 illam custodem urbis, omnibus ereptis nostris rebus, ac
 perditis, violari ab impiis passi non sumus, eamque ex
 nostra domo in ipsius patris domum detulimus, & iudicia
 senatus, Italiæ, gentium denique omnium, conservata
 patriæ consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini
 præclarius? 12 Quorum scelere religiones tum prostrata,

L. III 4 111

1. Reddam vera, & si potero, brevi. Pall & Fabr. amplius, & ipsa f
 pu. S. V. et. & ipsi potero. G. h. m. ut inde format, vero, & id si potero lo.
 2. Eumelpræque nostri. V. Victorius edidit, vestri sed alterum exhar. in
 nobis: s. l. r. p. u. s. Turneb. neque aliquid habet vitii.
 3. Invenitur poëta indicant comici. Nihil variant nisi. nostri nisi
 quod quæro abibi cone. i. malo stem ex. d. l. l. f. f. p. o. e. Turneb. impres
 s. h. g. n. e. V. Victorius in n. d. m. m. h. h. i. f. a. c. i. v. l. g. a. t. q. u. i. d. q. u. i. d.
 e. g. g. a. n. u. s. L. a. m. b. i. u. s. i. a. e. a. m. v. o. c. a. t. u. r. u. l. i. d. g. e. n. u. s. c. o. m. i. c. a. n. q. u. o. d. n. e.
 m. i. n. i. i. n. f. e. r. t. f. a. b. u. l. i. s. i. n. s. i. n. j. u. r. i. a. m. ; t. a. n. t. u. m. m. e. m. o. r. a. s. v. e. t. e. r. u. m. r. e. p. r. e.
 s. e. n. a. t. u. e. v. d. e. a. r. e. m. Turnebus lib. xiv. Adversus 6.
 4. Terebra Roma istum legem rogato. B. C. h. o. r. o. g. a. t. u. r. n. o. n. e. s. t. i. n. P. a. l. l.
 q. u. a. i. t. o. & c. e. t. e. r. e. n. o. n. d. i. p. h. e. c. c. o. n. i. m. i. s. s. e. d. t. a. m. e. n.
 5. Sicut enim certantur. P. a. l. l. a. q. u. a. r. e. f. a. c. i. e. r. u. r.
 6. Languescit excitatos, Mallet languere facti. C. E. Pluræcanos.
 7. In Timothei fide bus dem. Hæc au dem modo Turneb. sed vulgata
 voce n. o. d. u. r. i. n. d. e. d. e. m. q. u. o. d. & i. n. P. a. r. i. s. t. e. r. t. q. u. a. r. e. n. i. h. i. l. h. a. b. e. t. h. i. n.
 o. m. i. s. V. Victorius non agnovit dem, contentus solo *indis*, quod & in edi

tion e Victorii cum asterisco Lamb. nus suo arbitratu finxit, *subis in*
 eidi hoc est feliciter solvere nodum Gordium.
 8. Apud Solos. Sic Turneb. vulgata *Soleis* quod & in Victoriana;
 neque aliter certat quare. Seleph S. Victoris *Seleph*. G. u. i. l. i. e. m. i. a. n. i.
 9. Quam mihi sermo est apud eos. Ita Turneb. vetustitatem G. u. i. l. i. e. m. i. a. n. i.
 nam P. a. l. l. a. d. e. r. i. s. q. u. o. d. & i. n. V. i. c. t. o. r. i. a. n. i. s. h. o. d. e. f. e. r. e. e. x. c. u. d. i. t. u. r. a. p. u. d. v. i. r.
 ex conjectura Ranconetti; sed non necessariò.
 10. Circumspicite celeriter animo. Stabilis hanc lectionem V. i. c. t. o. r. i. u. s.
 lib. xxxi. Var. lect. cap. 22. prius erat: *et omnipotens* hæc celeriter
 animo.
 11. Iudicia Senatus Italiæ, &c. Frustra hec mutata quædam addita
 que cupit Lambinus omnia sua sunt
 12. Quorum scelere, &c. Tertius hujus periodi emendatio debita V. i. c. t. o. r. i. o.
 ac Turnebo, antea legebatur: *qui sceleret*, &c. *illa d. s. i. r. a. l. i. a. n. e. d. i. s. p. i.*
para jactati.

afflicteque sunt: partim ex illis distracti, ac dissipati jacenty
 x qui vero ex iis & horum scelerum principes fuerunt, &
 præter cæteros in omni religione impii; & non solum vita
 cruciati, atque dedecore, verum etiam sepultura, ac 3 iustis
 exsequiarum caruerunt. Equidem ista agnosco, frater,
 & meritas diis gratias ago: sed nimis sæpe secus aliquanto
 videmus evadere. M. Non enim, Quinte, recte existima-
 mus, quæ pœna divina sit: 4 & opinionibus vulgi rapimur
 in errorem, nec vera cernimus: MORTIS, aut dolore corpo-
 ris, aut luctu animi, aut offensione iudicii, hominum
 miserias ponderamus: quæ fateor humana esse, & multis
 bonis vitis accidisse: sceleris est pœna, tristis: & præter
 eos eventus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. Vi-
 dimus eos, qui nihil odissent patriam, numquam inimici
 nobis fuissent, & ardentes eum cupiditate, tum metu,
 tum conscientia: quid agerent, modo timentis; vicissim
 contententes religiones; iudicia pertupta ab iisdem;
 corrupta hominum, non deorum. 6 Reprimam jam, & non
 in te par longius, eoque minus, quo plus poenarum habeo,
 quàm n petivi. 7 tantum poenam erui, duplicem poenam esse
 divinam, quod constat & ex vexandis vivorum animis;
 & ea fama mortuorum, ut eorum exitium & iudicio vi-
 vorum, & gaudio comprobetur. Agri autem ne consecren-
 tur, Platon proflus assentior: qui, si modo interpretari
 potuero, his ferè verbis utitur: 8 Terra igitur, ut focus do-
 miculorum, sacra deorum omnium est. Quocirca ne quis ite-
 rum idem consecrato. Aurum autem, & argentum in vrbibus
 & privatim, & in sanis invidiosa res est. Turn 9 ebur exina-
 mi corpore extractum, haud satis castum donavit deo. Jam as, ar-
 que ferrum, duelli instrumenta, non sani. Lignum autem
 10 quodque volueris, & uno è ligno dedicato, itemque lapideum,
 in delubris communitibus. Teratiles ne oporescunt, quam mulieris
 opus menstruum, color autem albus, præcipue decorus deo est
 tum in ceteris, tum maxime in textilibus. iuncta vero absint,
 nisi à bellis insignibus. Divinissima autem dona, & aves &
 forma ab uno patre uno absoluta deo: itemque cetera hujus
 exortipia dona sunt. Hæc illi placent sed ego cetera non tam
 restricte prædicio, vel hominum vitu, vel subditis tempo-
 rum vicibus. Terræ cultum segniorem suspicor fore, & si ad
 eam tendam, ferrogæ fucicendam, superstitionis ali-
 quid accesserit. ATT. Habeo ista. Nunc de sacris per petuis,
 & de manium iure restat, M. O miram memoriam, Pom-

poni, tuam, at mihi ista exciderant. ATT. Ita credo: sed
 tamen hos magis eas res & memini, & exspecto, quod
 ad pontificum ius & ad civile pertinent. M. Verò, & aper-
 tissima sunt istis de rebus & responsa & scripta multa: &
 ego in hoc omni sermone nostro, quod ad cumque legis
 genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quod po-
 tero, ejus ipsius generis ius civile nostrum: sed ita, locus
 ipse ut notus sit, ex quo ius ducatur, quæque pars juris, aut
 non difficile sit, qui pullum modo ingenio possit moveri,
 quæcumque nova causa consultatione acciderit, ejus re-
 ttere ius, cum sacris à quo sit capite repetendum. Sed iure
 consulti siue erroris obsequi causa, quo plura, & difficil-
 iora scire videantur: siue, quod similibus veri est, igno-
 rante docendi (nam non solum scire aliquid, artis est, sed
 quædam ars etiam docendi) sæpe, quod positum est in un-
 cognitione, id in infinita disputantur: velut in hoc ipso
 genere, quàm magnum illud scævolæ faciunt, pontifices
 ambo, & iidem juris peritissimi? Sæpe, inquit Publii
 filius, ex patre audivi, pontificem neminem bonum esse,
 nisi qui jus civile cognisset, torumne? quid ita? quid enim
 ad pontificem, de iure parietum aut aquarum, & aut ullò
 omnino? ergo, quod cum religione conjunctum est, id au-
 tem quantum est de sacris, credo, de votis, de seritis,
 de sepulcris, & si quid ejusmodi est. Cur igitur hæc tantâ
 facimus, cum cetera per pava sint? De sacris autem, quæ
 locus pater latus, hæc fit una sententia, ut consecrentur
 semper, & deinceps familiaris prodantur, & ut in lege solui,
 perpetua sint sacra. Hoc uno posito, hæc iura pontificum
 auctoritate consecuta sunt, ut ne morte patris familiaris
 sacrorum memoria occideret; iis essent ea adjuncta, ut
 quos ejusdem morte pecunia venerit. Hoc uno posito,
 quod est ad cognitionem disciplinæ sacris, innumerabilia
 nascuntur, quibus implentur juris consulti herodum libri, quæ-
 runtur enim, qui adstringantur sacris. Herodum causa ju-
 stissima est, nulla est enim persona, quæ ad vicem ejus,
 quæ vita emigraverit, propius acceda i. Deinde, qui morte,
 testamentoque ejus tantumdem capiat, quantum omnes he-
 redes, id quoque ordine, est enim ad id, quod propositum
 est, accommodatum. Tertio loco, si nemo sit heres, is,
 qui de bonis, quæ ejus fuerint, cum moritur, sui eperit
 plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit, qui ullam rem
 ceperit, de creditoribus ejus, qui plurimum servet, extre-
 ma illa

1. Qui verò ex iis & horum scelerum. Est à mss. nostris & edd. Deum
 v. sum superiorum, nam vulgata; ex hui qui iniam scelerum.
 2. Non solum vita cruciati, &c.) Multa heic inepte mutat Lambinus,
 dum non assquit in mentem auctoris, quàm pluribus explicavimus ad
 illud Taciti lib. 2. Annal. c. 85. More inter veteres recepti, qui satis poenarum
 adversus impud. ceteris ipsa profestione flagitii credebant.
 3. Iustia exequiarum caruerunt.) Hoc quoque à Turn. & Vict. est, ne-
 que aliter nostri codices calamo exarati; præterquam quod quart. in stat
 exequit. m. olim vulgati, iustia exequiis.
 4. Et opinibus vulgi.) Ita recepta est lectio, magisque placet, quam
 Victorii & Turnedi quæ, ut opin. veteres nostri præterunt, ut opinio.
 &c. quæ diversitas facit, ut opin. omni no ejciendam syllabam pri-
 mam, referendamque; quæ pœna divina sit. opin. iudicibus vulgi; opinio in
 virtutibus &c.
 5. Ardentes cum cupiditate, tum metu, &c.) Sic Victor. & Turn. ubi
 iam vulgata tam cap. quod & in Pat. tert. quippe quart. as. de h. ex vi-
 de cupiditate, metu, cum conscientia qui agerent. S. Victor. codex, tum cupi-
 ditate in metu, quod fuit, item in m. Turnebi; fugebatque ardentes
 tum cupiditatem metu, tum conscientia quod ipsum stat in in contextum
 recepit Lambinus; nec improbabat Man. S. ephraus lib. 4. S. h. dia-
 matum; nisi quod putare adhuc requiritur gemit. vom conse. entia perat-
 tam, scelerum, facinorose. minus recte. conscientia eam. verbum est am-
 biguum & tam bonum, notatis quàm malam.
 6. Reprimam jam, & non in te par longius, &c.) Conjicit Turnebus jam me,
 quod illico adm. sit Lambinus, male illud Reprimam animam, & non ut
 id v. bi. natum sit à compensaria scribendi forma.
 7. Tantum poenam erui dupl. cum poena esse, &c.) Obscurus ferè fuisse
 sed obus mss. quos laudat Paulus Manutius; quibus abserit illud erui-
 sed in m. cum servet vulgata; tantum poenam in te, dupl. cum, &c. restet
 que & in mss. nostris, nisi quod Pal. quart. m. a. i. & habean. que item
 tantum poenam erui dupl. cum poena esse, &c.) quàm unâ litera
 pœna erui; quomodo & habet S. Victorii, male acquiescere conje-

Staneo Turnebi.
 8. Terra igitur, ut focus domiculorum, sacra deorum, &c.) Est à Turnebi
 mss. quibus adimplantur item nostr.; excepit quod in luss. i. a. vul-
 gata, ut focus, domiculorum sacrum omnium deorum est.
 9. Ebur exinami corpore extractum.) Ita edd. olim & mss. nostri omnes
 eurentus in a. m. quod tamen eodem redit. Lipsius lib. 3. Antiq. lect.
 cap. 4. item ad librum 2. Histor. aram Tacita, asseverat manifeste legen-
 dum ex inami corpore.
 10. Quodque volueris.) Sic mss. nostri, pro quodcumque. Turnebus
 conjicit, quod qui veli. quod recepti statim Lambinus, addita adhuc li-
 tera f.
 11. Una è ligno dedicato.) S. Victorii antiquus liber, eam. Pall. & Fabr.
 exerts. ortus fore inde eror, quod illud dedicet. prioribus h. i. c. i. s. m.
 nos legere poterat libris.
 12. Aves & forma. Lectio hæc egregia debetur conjecturæ Victorii;
 cum invenisset in suis habet. quod & in nostris omnibus, nam vulg.
 habent & forma.
 13. Si ad eam tendam ferrogæ fucicendam.) Ita nostris, nisi quod anti-
 quo scribendi modo sub. erendam. P. Manutius & Lambinus, malebant,
 subigendam. ac Gulielmus potius illud erendam, reformabat in erendam,
 bonè.
 14. Ducatur quoque pars juris.) Antiquiores scripti, quæque in
 ex o. Ranconeris fecit pars approbante Turnebo, antea legebantur
 ducatur quoque res & pars juris.
 15. Ut non difficile sit, qui pullum modo ingenio possit moveri, &c.)
 &c.) Est à mss. libris, nisi quod ante mutavit in m. d. Turnebus, edite-
 rat Victor. ut, ut non d. ff. sit qui domo ingenti possit moveri, quæcumque, &c.
 quod item existit in exemplari S. Victorii.
 16. Aut nullo omnino.) Haud aliter mss. nisi quod ii, i. u. l. l. Turnebus
 putabat leg. idem aut bonum? quod statim attripuit, pro auctoris ge-
 noino, Lambinus.

ma illa persona est; ut is, qui ei qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminem eam soluerit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Hac nos à Scævola didicimus; non ita descripta ab antiquis. Nam illi quidem his verbis docebant, *in tribus modis sacris adstringi: hereditate: aut si maxima partem pecuniae capiat, aut si major pars pecuniae legata est, si inde quippiam ceperit.* Sed pontificem sequamur. Videtur igitur omnia pendere ex uno illo, quod pontifices pecuniam sacris conjungi volunt; isdemque festas, & eximias adscribendas putant. Atque etiam dant hoc Scævola, quod est patritio: 3 ut, si in testamento ducta, scripta non sit, ipseque minus ceperit, quam omnibus heredibus relinquatur, sacris ne alligentur. In *donatione* hoc idem secus interpretantur; & quod paterfamilias in eius donatione, qui in ipsius potestate esset: approbavit, ratum est: quod eo inficiente factum est, si id is non approbat, ratum non est. His propositis, quaestiuunculae multa nascuntur: 4 quas qui intelligat, non si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat: veluti, si minus quis ceperit, ne sacris alligetur: ac post de ejus heredibus aliquis excegerit pro sua parte id, quod ab eo, cujus ipse heres esset, praetermissum fuisset: eaque pecunia non minor esset facta eum superiore exactione, quam heredibus omnibus esset relicta: qui eam pecuniam excegerit, 5 solum sine coheredibus, sacris alligari. Quin etiam caveat, ut, cui plus legatum sit, quam sine religione capere liceat, is peras, & libram, & heredem testamenti solvat, propterea quod eo locore est, ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset. Hoc ego loco, multisque aliis quae ratio à vobis, Scævola, pontifices maximi, & homines, meo quidem iudicio, acutissimi, quid sit, quod ad jus pontificium civile appetatis, civilis enim juris scientia pontificum quodam modo tollitur, nam sacra cum pecunia, pontificum auctoritate, nulla lege, conjuncta sunt. 7 Itaque si vos tantummodo pontifices essetis, pontificalis maneret auctoritas: sed & quod iure juris civilis estis peritissimi, hac scientia illa eluditis. Placuit P. Scævola, & Cornucenio, pontificibus maximi, itemque ceteris, QUI TANTUM MDEM CAPERET, quantum omnes heredes, s. c. is. l. gari. Habeo jus pontificium. Quid huc accessit ex jure civili? partitionis spatium, scriptam coeque, ut *centum* nummi deducerentur. Intra ea est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quod si hoc, qui testamentum faciebat, cavere noluisse, admonet jurisconsultus hic quidem ipse Mucius,

pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. 9 Super dicebant, qui quid cepisset, adstringi. Rursus sacri liberantur. Hoc verò nihil ad pontificium jus, & è medio est jure civili, ut per as & libram heredem testamenti solvant, & eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeat, 10 sitque ea [non alligata sacris, Venio non ad manum jura, qua majores nostri & sapientissimi instituerunt, & religiosissime coluerunt. Februario autem mense, qui tunc extremus anni mensis erat, mortuis parentari voluerunt: quod tamen D. Brutus, ut scriptum à Sestimo est: Decembri facere solebat. Cuius ego rei causam etiam mecum quaerentem, Brutum reperiebam idcirco à more majorem discisse, (nam Sestimum video causam, cur is vetus institutum non servavit, ignorare. Brutum autem majorem nostrorum institutum temere neglexisse, non sit verisimile) doctum hominem sanè; cuius fuit Accius per familiaris:) sed mense, credo, extremum anni, ut veteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur. *Hestia* autem maxima parentari, pietatis esse adjunctum putabat. Jam tanta religio est sepulcrorum, ut extra sacra, & gentem, inferri fas negent esse: idque apud majores nostros A. Torquatus in gente Popilia iudicavit. Nec verò tam denicales, quae à nece appellatae sunt, 12 quia residentur mortui, quam ceterorum caelestium quieti dies, feriae nominantur, nisi majores eos, qui ex hac vita migrassent, in deorum numero esse voluissent: eas in eos dies conferre 12 jus, quibus neque ipsius, neque publicae feriae sint. totaque hujus juris compositio pontificalis magnam religionem, caeremoniamque declarat. Neque necesse est edisseri à nobis, quae *funis funesta familia*, 13 quod genus sacrificii Latre vervecibus fiat: 14 quemadmodum os rejectum terrae obtegatur: quaeque 15 in porca contracta iura sint: quo tempore incipiat sepulcrum esse, & religione teneatur. 16 At mihi quidem antiquissimum sepulcrum genus id fuisse videtur, quo apud Xenophonem Cyrus utitur, reddidit enim terrae corpus, & ita locatus, ac situm, quasi *experimento* matris obducitur. eodemque ritu in eo sepulcro, 17 quod procul ad fontis aras, regem nostrum Numam conditum accepimus, gentemque Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse usam. C. Marji sitas reliquias apud Aenieta, dissipari iussit Sulla victor, acerbiore odio incitatus, quam si tam sapiens fuisset, 18 quam fuit vehemens, quod haud scio an timens suo corpori posse acci-

LIII 5

1. Tribus modis adstringi: hereditate, &c.) Secuti sumus editionem Victorii, quam & Turnebus representavit; cui Turnebo per omnia fere libris h. s. e. ubi secundas agit Aldus Manutius Nepos, eundem in terram oblitus, neminem invenire poterat, cuius tamen honestissime committeret.

2. Quod est patritio, &c.) Lambinus hic mirè omnia confundit, ut sententia sua sibi consistat Tullio, si Dicit placet: recipereque praeterea in contextum Ranconei divinitatem, partitionem caput, eumque lectus, quod miror, Aldus Nepos.

3. Ut in testamento deducta scripta non sit, &c.) Victorii editio ut si in testamento deducta scripta non sit, Pal. ter. item Turneb. eod. sicut à vulgato quae res habet, ut si in testamento deducta scripta non sit.

4. Quae qui minus cepit, non si ad caput referat, &c.) Exhibendam potavi ita, tam lect. omni exoleat. Victorius enim, Lambinus, Aldus Nepos maluerunt, quod qui non ita diligenter ad caput referat, contra auctoris sententiam bene ostendit Turnebus.

5. Intra ea est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur, &c.) Mss. nostri nisi hoc neque aliter vulgari ante Victorium & Turnebum.

6. Mucius in testamento faciebat, &c.) S. Victorii scriptus & Pal. quare hereditas, quod valeat hereditas.

7. Intra ea est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur, &c.) Eiusdem h. s. e. ut dicitur manav. à libris Peetr. Victorii: prius consilia: quae scripta non sunt, sicut est, sicut non sunt, &c.)

8. Quod qui minus cepit, non si ad caput referat, &c.) Debemus & stud. Victorius enim erat, quod idem per. eod. est scriptum in h. s. e.

9. Intra ea est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur, &c.) Palat. ter. ita scribitur: inquam si una esset dict. o. Turneb. legendum cenlebat superioris dicebant, quod illic Lambinus non intulit.

10. Intra ea est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur, &c.) Vnde inclusa: adfirmat Lambinus vena sibi in codice petantique ad eam; idemque h. s. e. resineci posse

centebat Gulielmus: quam vis eorum nullum exhiberet vestigium in Fabr. aut S. V. Et. & verò nihil magis comparent in Palat. tertio usque quarto: respiciuntque omnes ad unum edit. ones.

11. Quae qui minus cepit, non si ad caput referat, &c.) Turnebus ait lect. enim esse à Ranconeo, eam ego quoque ostendi in editione Victorii: publicati alii respiciunt: sed contra mss. nostros, in quibus fere nostra illa: quam mirifice sed ridiculè tamen versat agitque Lambinus.

12. Intra ea est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur, &c.) Ita Turnebus aliique eum secuti, verò priores, quae non neque ipsius Victorii ed. r. o. jus ut ne ipsius, &c. quomodo & scripti fere nostri, alioquin mendosissimi.

13. Quod genus sacrificii Latre vervecibus fiat, &c.) Hic est lect. o. communis ab Aldo aique Menorio; licet alium proferat Lamb. Turneb. mss. ut de nosse S. Victorii, quod genus sacrificii vervecibus fiat, ac Palat. nihil abis à vulgato, nisi addita littera: à Latre. quartus exhibet, sacrificii vervecibus fiat. Turneb. videbatur scriptum fuisse sacrificii ara vervecibus fiat.

14. Quod genus sacrificii Latre vervecibus fiat, &c.) Ita omnes mss. nostri, ita edidi fere ante Lambinum, qui maluit è Festo ut respiciunt terra obtegatur. Aldus Nepos excepit, ut respiciunt terra obtegatur.

15. In porca contracta iura, &c.) S. c. & membranae nostrae meliores vulgatae olim consuevit.

16. At mihi quidem, &c.) Nuper edd. Ac. sed altera scriptura remaneat in mss. nostris.

17. Quod procul ad fontis aras, &c.) Hic est vulgata: item mss. Turnebus abiecit procul, quod tamen in omni mss. quippe & ipsius lib. habebat, quod procul à fontis aras, unde Lambinus locit. non procul à fontis aras; sed praet. et meliores membranae, in quibus exstat recepta lectio.

18. Quam fuit vehemens, &c.) Ita & nostri scripti omnes, P. Manutius secutus h. s. e. unius libri: et polius fuit felix.

accidere, primus è patris Cornelii igni voluit cremari, declarat etenim Ennius de Africano, HIC EST ILLE SITVS. Verè nam sic dicuntur ii, qui conditi sunt, neciamen eorum ante sepulcrum est, quam iusta facta, & corpus incensum est & quod nunc communiter in omnibus sepultis penitus, *humati* dicantur: id erat proprium tum in iis, quos humus injecta contegeret: eumque morem ius pontificale confirmat. Nam priusquam in eos injecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet *gleba* vocatur. ac tum denique multa religiosa iura complectitur. Itaque in eo, qui in mari necatus, deinde in mare projectus esset, decrevit. P. Mucius, familiam puram quod os supra terram non existeret: porcam heredi esse contrafactam, & habendas triduum ferias, & porco familia piaculum pati. si in mari mortuus esset, eadem, præter piaculum & ferias. A. Video, quæ sint in pontificio iure. Sed quæro, quidnam sit in legibus. M. Pauca sane, Tite, & uti a bitur non ignota vobis. Sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad ius sepulcrorum *hominem mortuum*, inquit lex in XII. tabulis, *in urbe ne sepelito. neve urito. & credo, vel propter ignis periculum.* Quod autem addit, *neve urito*, indicat, non qui uratur, sepeliri, sed qui humetur. A. Quid, qui post XII. mense sepulti sunt, clari viri, M. Credo, Tite, fuisse, aut eos, quibus hoc ante hanc legem *virtutis causa* tributum est, ut Publicolæ, in Tuberto, quod eorum posteri iure tenuerunt: aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis causa, *soluti legibus*, consecuti sunt. Sed in urbe sepeliri lex vetat. Sic decretum à pontificum collegio, non esse jus, in loco publico fieri sepulcrum, nosis extra portam Collinam *ad eam Honoris*: & aram in eo loco fuisse, memorix proditum est. ad eam cum lamina effectinventa, & in ea scriptum, 7 *DOMINA MONASIS*: ea causa fuit adis hujus dedicandæ. Sed cum multa in eo loco sepulera fuissent, exarata sunt, statuit enim collegium, locum publicum non potuisse privata religione obligari. Jam cetera in XII. minuendi sumus, lamentatio-

nesque funeris, translata de Solonis ferè legibus. 3 *MOE PLVS*, inquit, *NE FACITO ROGVM ASCIA NE POLITO*. Nostis quæ sequuntur. Dicebamus enim pueri XII. ut carmen necessarium: quas *iam nemo dicit*. Extenuato igitur sumtu, 9 *tribus riciniis*, & 10 *vinculis purpure*, & decem *tibicinibus*, tollit etiam lamentationem, *mulieres* 11 *genas ne radunt* *neve liffum funeri ergo habent*. Hoc veteres interpretes Sex Ælius, L. Acilius non satis se intelligere dixerunt, 12 *sed suspicari vestimenti aliquod genus funebri*: 13 *L. Ælius, liffum quasi lugubrem ejulationem, ut vox ipsa significat.* quod eo magis iudico verum esse, quia lex Solonis id ipsum vetat. Hæc laudabilia, & locupletibus ferè cum piebe communia. Quod quidem maximè è natura est *tollit fortuna discrimen in morte*. Cetera item funebria quibus ludus agitur, duodecimo sustulerunt. *HOMINI*, inquit, *MORTVO NE OSSA LEGITO QVO POST FVNVS FACIAT*. Excipit bellicam peregrinamque morem. Hæc præterea sunt in legibus de iunctura: quibus *SERVILIS VNCTURA* tollitur, omnibus *CIRCUM POTATIO*, qua & recte tolluntur, neque tollerentur, nisi tulerent; *ne sumptuosa resperfo*; *ne longa corone*, 14 *neq. accer a præterea ut illa iam significatio est, lauis ornamenta ad mortuos pertinent, quod, 15 coronas virtute partam, & ei, qui peccat, & ejus parenti, sine fraude esse lex impostam iubet: credoque, quod erat factitum, ut una plura fierent, lætisque plures dixerentur, id quoque ne fieret, lege sanctum est. Quæ in lege cum esset, NEVE AURUM ADDITO, quam 16 humane excipit altera lex *QVOI AVRO DENTES VNCTI* *essent, nisi utrum illo sepelire urere. ut, se fraude esto.* & simul illud videret, aliud habitum esse, 17 *lepelire. & urere.* Duæ sunt præterea leges de sepulcris, quarum altera *privatorum adificiis*, altera *ipsis sepulcris* habet. Nam quod *regum bustumve novam* vetat *propius sexaginta pedes aditus alienas*, invito domino, incendium venitur acerbum, 18 *Quod autem FORVM, id est, vestibulum sepulcri, VNCTVMVE, VSQ. VBI* vetat, tueri jus sepulcrotum. Hæc habemus in Duodecim, sanè secundam naturam: quæ*

norma

1. *Et corpus incensum est.* Palat. quart. *intestum est.* liber S. Victor. *et corpus urit* *est*, quomodo & Turneb. m. unus, nam alius *est*. P. Manut. uti putat Tullium heic loqui de eis qui cremabantur. Turneb. verò contra. unde l. h. xiv. Adver. cap. 6. *cop de ac peribenter legentis* *et arripereque est*, id est corpus sepulcri factum est.
 2. *Sepulsi penitus, humati dicantur.* Hæc est consentiens omnium veter. librorum lectio. Turnebus primùm de suo fecit *sepulsi penitus, et humati* id, quod Lamb. nus, Aldus Nepos, alii sequuntur, quo iure ipsi viderint. Turnebus hæc aperit facturus illud *penitus* ut, non esse à libris, sed à conjectura sua.
 3. *Tum in humatu est, & gleba vocatur.* Expressi quod erat in Pal. quart. nonne abit S. Victoris, quàm quod is ille, sed & *non ille*, erat in Fabr. nihilque ab hac scriptura recedit Turnebus, quàm quod edat *non est*. Victorios lib. xxiii. cap. 8. emendabat *non in hum.* recepta lectio, *nam in humatu est, &c.*
 4. *Et gleba vocatur.* Sic Pall. duo: sic S. Victoris, sic Fabricianus; neque aliter legit in veteri uno suo Turnebus, adprobataque. Lambinus quo rejecto oggerit ex Nicomianis, *et tumulus voc.* quod quis non videt esse glossam. *Equæ ac Victorii, & sepulcrum vocatur?*
 5. *Quod si iura terram non extaret: porcam heredi esse contrafactam, & habendas triduum ferias, & porco familia piaculum pati, si in mari mortuus esset, eadem, præter piaculum & ferias.* Locus desperatus est, itaque cum viderem aliter medicum facere V. Victorum, aliter Turnebam, aliter Lambinum, repugnavi eam omnino scripturam quam expresserat pro vera, in Nonio suo, Iofias Mercerus: tanto quidem proclivius quod conspiraret ferè omnino cum Palat. nostro quart. qui habebat *quæsi supra terram non extaret porcam heredi esse contrafactam habendas, &c.* Aldus senior pub. carat, *quæsi supra terram non extaret porcam heredi esse contrafactam hab. trid. fer. ac. & porco fam. piac. pati. si in mari mortuus esset: eadem præter piaculum & ferias 2 quomodo, apice nullo minus Pal. tert. nisi quod is. portam.*
 6. *Credo vel propter ignis periculum.* Turneb. lib. xxiv. Adver. cap. 3. mallet, *credo videlicet*. ac vulgatum mihi efficacius, alterum tamen pro legitimo auctoris recepit Lambinus.
 7. *DOMINA HONOR S.* Est ab Ald. antiqua; reperit que in Palat. tert. nam quart. *MINA HONORIS*. Victorios * *MINA HONORIS*.

conjecit Turnebus *LAMINA HONORIS*, quod illico recepit in contextum Lambinus. accipit rem qui vocaverit: verum ei dederit cognomen.
 8. *HOE PLVS* *inquit*. Inclinat Paul. Manutius legere *OPVS, inquit*, non necesse.
 9. *Neve urito.* Explicat hæc contra Rævardum Lipsius lib. 1. Epist. quæ cap. 8.
 10. *Et vinculis purpure.* Pall. & S. Vict. item Turnebus *neve* unde idem conjicit *et clavii purpure*, quod & textui intulit Lambinus.
 11. *GENAS NE RADUNT.* Lambinus reposuit è Servio *CARPENTO* sed contra edd. omnes, & mss. nostros, item auctoritatem Plinii lib. XI cap. 37. quæ mihi Serviana potior.
 12. *Sed suspicari vestim. aliquod genus funebri: Laus &c.* L. pios nosster libro 1. Epist. quæ cap. 7. *mm ut, sed Acilium suspicari.* *Et* deceptum eum quod legitur *L. Ælius*, quem eundem putavit cum Sexto, cum tamen sit ille cu cognomen *Præcintus*.
 13. *L. Ælius*. Ita Turneb. nam prius edidit *Laus*, quod & in Pall. & Guelmanis.
 14. *Ne accer a præterea ut.* Palat. quart. præterea. P. Manutius dividit *præterea*.
 15. *Coronas virtute partam.* S. Victoris, & Pal. quart. *partam*.
 16. *Humane excipit altera lex: QVOI AVRO DENTES, &c.* Secutus sum V. Victorii & Turneb. Victorios tamen adhuc abiecerat, altera lex, nam vulgo recepta lectio habebat *nonne excipiat*, *altera lex præcipit, altera lex vetat, ut CVI AVRO, &c.* quomodo & Pall. nostri. De illo *ESCVNT*, viderat. Columa ad Annium, G. fanian ad Lucretium. Imò de emendatione atque interpretatone harum legum consulatur Rævardus, Hotomanus, alii que interpretant in XII. tabulis, neque enim vacat occupari ipsorum conjecturas, cum quod eorum capitata, etiam sint sententæ.
 17. *Sepelire & urere.* Est à conjectura Turnebi, prius eum, *sepelire* *urere*, quod & in mss. nostris.
 18. *Quod autem forum, id est, vestibulum.* Ita legit ex Festo Turnebus; cum esset in scriptis ejus nostrisque, *norma*. Victorios excudit *reges*.

norma legis est. Reliqua sunt in more. funus ut indicator, si quid lucorum; 1 dominus que funeris utatur accensio, atque iudicibus: HONORATORY M. VITRORUM laudes in concione memorantur, eaque etiam cantu ad tubicem prof. quatur: cui nomen natis: quo vocabulo 2 etiam Graccho canius lugubres nominantur. Q. Gaudet nostra iura ad naturam accommodari: majorumque sapientia admodum delector. 3. S. d. credo, Quinte, ut ceteros sumus, sic etiam sepulcrorum modum recte requiri quos enim ad sumus progressi: iam ista res sit, in C. Figuli sepulchro vides. Sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem. 3. Alioquin multa exita cent exempla majorum. Nostra quidem legis interpretes, quo capite pubentur sumus, & hucum removere 4 deorum manum iure, hoc intelligunt, in primis sepulcrum non possentiam esse minuendum. Nec hac 5 sapientiam legem scriptoribus neglecta sunt, nam & Athenis simile mos 6 Cetero, ut junii, 4 permansit, hoc ius terra humi nati: 7 quam cum proximis iniecerant, obuiaque terra erat, frugibus oblectabatur, ut finis & gremium quasi matris mortuo tribueretur, solum autem frugibus expiarum ut vivis redderetur. Sequebantur epulae, 8 quas inebant parentes coronati: apud quas de mortui laude, cum quid veri erat, pradicatum. nam mentiri nefas habebatur. 7 at ista coniecta erant. Postquam ut scribit Phalereus, sumptuosa fieri funera, & lamentabilia ceperunt, Solonis lege sublata sunt, quam legem eisdem prope verbis 8 nostri viri in undecimam tabulam coniecerunt, Nam de tributis ricinis, & pleraque illa Solonis sunt, de lamentis vero expressa verbis sunt. M. V. A. R. E. S. g. e. n. a. s. n. e. r. a. d. u. n. t. o. n. e. v. e. l. l. e. s. s. i. m. f. a. n. e. r. e. h. a. b. e. n. t. De sepulcris autem nihil est apud Solonem amplius, quam, ne quis ea delatas neve alienam inferat: poenaeque est, si quis bustum (nam id puto apocliari: symbon) aut monumentum inquit aut columnam violatis deiecerit, frigerit. Sed post aliquanto propter has amplitudines sepulcrorum, quis in Ceramicis videmus lege sanctum est, ne qui sepulcrum fueris operosius, quam quod decem homines effecerint iriduo, neq; id opere tectorum exornati nec Hermas hos quos vocant licebat imponi; nec de mortui laude, nisi in publicis sepulcris; nec ab alio nisi qui publice ad eam rem constitutus esset, dici licebat, sublata etiam erat celebritas virorum

ac mulierum, quo lamentatio minueretur. habet enim solutio concussus hominum, quocirca Pittacus omnino accideret quicquam in vetat in funus aliorum. Sed ait rursus idem Demetrius, increbuisse eam funerum, sepulcrorumque magnificentiam, quae nunc ferè Romae est quam consuetudinem lege minuit ipse, fuit enim hic vir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed etiam civis è rep. maximè, & tuendaeque civitatis peritissimus. iste igitur tantum minuit non solum poena, sed etiam tempore, ante lucem enim iussit fieri. Sepulcris autem novis finivit modum, nam super terra tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubis ne altiore, aut mensam, aut labellum: & haec procuratorum certum magistratum praefecerat. Haec igitur Athenienses tui. Sed videamus Platonem, qui iusta funerum reijcit ad interpretes religionum, quem nos morem tenemus, de sepulcris autem dicit haec: Vetat ex aere clytro, eove, qui coli possit, ullam partem sumi sepulcro: sed, quae natura agit tantummodo efficere possit, ut mortuorum corpora sine detrimento vivorum recipiat, ea potissimum ut compleatur: quae autem terra fruges ferre, & ut mater cibos suppeditare possit, eam ne quis nobis minuat, neve vivos, neve mortuos. Exstrui autem vetat sepulcrum altius, 10 quam quod quinque diebus homines quinque absolverint: nec à lapide excitari plus, nec imponi, quam quod capiat 11 laudem mortui, incitiam quatuor herois verbisbus: quos longos appellat Ennius. Habemus igitur hujus quoque auctoritatem de sepulcris summi viri: à quo iterum funerum sumus praefinitur ex consuetudine, à minis quinque usque ad minam. Deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, & reliqua post mortem tranquillitate bonorum, poenae impiorum. Habetis igitur explicatum omnem, ut arbitror, religionis locum. Q. Nos vero, frater, & copiose quidem: & quoniam libitum est vobis me ad haec impellere, hodierno sermone confiteam, spero; hoc praefertim die, video enim Platonem idem fecisse, omnemque orationem ejus de legibus, peroratam esse uno festivo die. Sic igitur faciam, & dicam de magistratibus, id enim est profecto, quod constituta religio temp. continet maximè. A. Tu vero dic, 13 & istam rationem, quam coepisti, tene.

M. TVL-

1. Dominusque fuerit. Editi omnes & scripse, domusque, aliorum coniecit Paulus Manutius, probavitque Turnebo.
 2. Item Gracchi canius lugubres non natis. Volgati Graci; sed falsè. Miliores missi habent Gracchi unde fecit Gracchi Turnebus. Pal. quoniam non agnoscit illa etiam Graci, neque quidpiam habet eorum locum, & notum glossa esse ad vocem natis.
 3. Aliqua multa exarant exempla majorum. Pall. & Fabr. exarant amplius, quod item expressit à Victorio, à Turnebo, aliisque notum restat in Aldina vetere.
 4. Permansit hoc ius terra humani. Sic & item Aldus neque receperunt notum quod scribent sine.
 5. Quae cum proximis iniecerant. Est à conjectura Pauli Manut. Turnebus quoque divinavit fecerant, nam volgata & missi fecerant.
 6. Quae inebant propinquos coronati. Sic Pal. quoniam vobis editio, quae in ista parte, recte, quae vobis prop. quod & in Vict. exhibet, quae vobis prop. vobis.
 7. Mentiri, coniecta erant. Ita ferè missi nostri, neque aliter Victorio à Turnebo editio, nam volgata, ad ista, & s. Paulus Manutius con-

jectabat, coniecta: quod non improbem. Pal. quart. servat. ac iusta coniectare aut.
 8. Nisi decem viri in undecimam tabulam. Est à missi Turnebi; cui consentit Codex S. Victoris, qui tamen non habet illud x. sed in istis viri, volgata, nisi, viri in decimam tabul.
 9. Tu videlicet ex aere clytro, eove, Palat. & Fabr. paratissimus. S. V. & paratissimus.
 10. Quam quod quinque diebus homines quinque. Vones illae homines quinque; o tom habent à Turnebo, qui eas adiecit à Platone, non videntur in anterioribus edd. aut missi nostris.
 11. Laudem mortui incitiam quatuor. Pall. & Guelmiani, incitiam ne plus, quod & in editis à Victorio & Turnebo. Poteratque vocari: monendum tamen Pall. supra habere excitare prius, non tunc plus est in publicis omnibus.
 12. Sed perge cetera. Editi omnes perge ad cetera. sed sic nulli missi nostri; revoctavit primùm Victorius.
 13. Si istam rationem quam coepisti. Palat. quart. & liber S. V. Victoris, accepisti, forsitan accepisti, inquit Guelmieri.

M. TULLII CICERONIS,

DE

LEGIBUS,

LIBER TERTIVS.

MARCUS.

SEqua igitur, ut institui, divinum illum viroin: quem quadam admiratione commotus, sapius fortasse laudo, quam necesse est. A. r Platonem videlicet dicis, M. Istum ipsum, Attice. A. Tu vero cum nec nimis valde unquam, nec nimis saepe laudaveris, nā hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem, nisi suum laudari volunt, concedunt, ut eum arbitrari meo diligam. M. Bene hercule faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cuius & vita, & oratio consecuta mihi videtur *diffusissimam* illam *societatem* gravitatis cum humanitate. A. Sanē gaudeo, quod te interpellavi, quandoquidem tam praeclarum mihi dedisti iudicii tui testimonium. Sed perge, ut ceperas. A. Laudemus igitur prius legem ipsam veris, & propriis generis sui laudibus. A. Sanē quidem, sicut de religionum lege fecisti. M. Videtis igitur magistratus hanc esse vim, ut praesit, praescribatque recta, & utilia, & conjuncta eum legibus. Ut enim magistratibus leges: ita populo praesunt magistratus: vereque dici potest, *MAGISTRATUM legem esse loquentem, legem autem, verum magistratum.* Nihil porro tam aptum est ad jus, conditionemque naturae: (quod cum dico, 2 legem à me dici, nihilque aliud intelligi volo,) quam imperium, sine quo nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum universum genus stare, nec rerum usura omnis, nec ipse mundus potest. nam & hic deo pares, & huic obediunt maria, terraeque, & hominum vita iustis supremæ legis obtemperat. Atque 3 ut ad hæc ceteriora veniam, & notiora nobis: omnes antiquæ gentes regibus quorundam paruerunt quod genus imperii primam ad 4 homines iustissimos, & sapientissimos deferbatur; idque in rep. nostra maxime valuit, quoad ei regalis potestas praesuit, deinde etiam deinceps posteris prodebat: quod & in his etiam, qui nunc regnant, manet. Quibus autem regia potestas non placuit, non ii nemini, sed non semper uni parere voluerunt. Nos autem, quoniam leges damus liberis populis; quæque de optima rep. sentiremus, 5 in sex libris ante diximus: accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis statum. *MAGISTRATIBUS* igitur opus est:

sine quorum prudentia, ac diligentia esse civitas non potest: quorum descriptione omnis reip. moderatio continetur. Neque solum ita praescribendus est imperandi, 6 sed etiam civibus obtemperandi modus, nam & qui bene imperat, pariter aliquando necesse est: & qui modestè parat, videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. Itaque oportet & eum, qui parat, sperare se aliquo tempore imperaturum: & illum qui imperat, cogitare brevi tempore sibi esse parendum. Nec verò solum ut obtemperent, obediuntque magistratibus, sed etiam ut eos colant, diligantque, praescribimus, ut Charondas in suis facit legibus. Noster verò Plato 7 Titaniū è genere statuit eos, qui ut illi caelestibus, sic hi advertebant magistratibus. Quæ cum ita sint, ad ipsas jam leges veniamus, si placet. A. Mihi verò & istud, & ordo isterum placet. M. *IUSTA IMPERIA SUNTO; inque civis modestè, ac sine recussatione parento. Magistratus 8 nec obedientem, & noxium ei rem, multa, vinetis, verberibusve coerceto: ni par, majorve potestas, popululve prohibessit: ad quas provocatio esto. Cum magistratus 9 judicasset, immogessitve; per populum multa pena certatio esto. Militia ab eo, qui imperabit, provocatio ne esto: quodque is, qui bellum gerat, imperasset; jus, rationque esto. Minores magistratus 10 partis iuri, plures in plura sunt. Militia quibus iusti erunt imperato, eorumque tribuni sunt. Domi pecuniam publicam custodiunt: vincula fontium servant: capitula vindicant; as, argentum, aurumve publice signant: litis contractas judicant: quodcumque senatus creverit, agunt. Suntque adiles curatorum verbi, annua ludorumque sollemnium; oliisque ad hauriū amplioris gradum is primis adensus esto. Censores, populi civitates, soboles, familiae, pecuniamque censent: ubi templa, vias, aquas, ararum, vestigalia turris; popululve partes in tribus distribuunt: exim pecunias, avilitate, ordines partunt: equestum, pedumve prolem distribunt: castres esse prohibent: mores populi regunt: probum in senatu ne reliquunt: bino sunt: magistratum quinquennium habent: reliqui magistratus annui sunt: eaque potestas semper esto. Iuris disceptator, qui privata iudicat, iudicare iubeat prator esto. si iura civili castres esto, si huius potestate pari quocumque senatus creverit, popululve iusserit, tot sunt. Regio imperio duo sunt: ique praevidendo, iudicando, consulendo, praetores, iudices, consules appellantur, militia sum-*

2014 190

1. *Platonem videlicet dicis.* Pall. Fab. S. Victoris diligis. nec remota videtur talis concordia.

2. *Legem ante dici, nihilque aliud intelligi volo.* Ita Pal. quartus. reliqui, nihil aliud, quod & in editionibus omnibus antequam operi huc manum admovisset Victor, is enim delivit per istud vocum, secutusque cum Turnebus & Ald. Nepos, & alii, an rectè nescio. nam quod Lamb. afferret duas illas dictiones deletas in Memmiano, nihil eum juvat: cum non confectà quo sint deletæ; certe non quo iure.

3. *Ut ad huc ceteriora veniam.* Pal. quart. editioque Victorii: ceteriora, nihilo pejus. olim vulgari delectebantur pronomine hæc, addita est e libris.

4. *Ad homines iustissimos & sapientissimos.* Palat. quart. non admittit. & sapientissimos, videtur queat minus necessarium. nam & Iustinus lib. v. c. 1. Reges ad iustitiam huius maiestatis, non ambitio popululve, sed spem inter huius moderatio, verum n. h. pariendo.

5. *In sex libris ante diximus.* Tres voces pro orēs non videntur in Pal.

6. *Sed etiam civibus obtemperandi modus.* Heromannus lib. viii. c. 7. Observat. habet pro adulter no civibus. m. h. non videtur.

7. *Titaniū è genere statuit eos, qui ut illi caelestibus.* Gul. elmius collocat defectus notam post eos: & legit, quæ, & r. videtur sane aliquid desisse.

8. *Nec obedientem & noxium ei rem.* Membrant notæ quætor, & innoxium reperitque item in suis Turnebus: adeo ut ita restituendum videatur, vel cerè, & innoxia: dem.

9. *Judicasset, immogessitve.* Pal. quart. interogessitve, quomodo emendandum d. Vinabat Gul. elmius: sed non video, quæ hinc locum habere debeat pro alio. sic tamen etiam habet Aldi v. tus.

10. *Partis iuri plures in plura sunt.* Est à Victorio & Turnebo; aludonque factum illi, notis ut prius publicati, periti iuris plures in præsente sent.

11. *Huius potestate pari quocumque senatus, &c.* Vulgata, hinc potestas patens. Quæcumque, & c. al. era manavit à mss. Victorii.

A. Disser.

tionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditum otioque, non modò in solem, atque pulverem, sed in ipsum discrimen, aciemque produxit. Nam & mediocriter doctos magnos in rep. viros, & doctissimos homines non nimis in rep. versatos, multos commemorare possumus. Qui vero utraque re excelleret, ut & doctrinæ studiis & regenda civitate princeps esset, quis facillè, præter hunc, inveniri potest? A. Puto posse, & quidem aliquem de tribus nobis. Sed perge, ut cœperas. M. Quæsitum igitur ab illis est, placeretne unum in civitate esse magistratum, cui reliqui parerent: quod exactis regibus intelligo placuisse nostris majoribus. Sed quoniam regale civitatis genus, probatum quondam, postea non tam regni, quam regis vitis, repudiatum est, nomen tantum videtur regis repudiatum, res manebit, si unus omnibus reliquis magistratus imperabit. Quare nec Ephori Lacedæmonie sine causa à Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. Nam illud quidem ipsum, quod in jure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post exstitit ne id, quod fuerit esset: hoc enim primum minuit consulare jus, quod exstitit ipse, qui eo non teneretur: deinde quod auxilium reliquis non modò magistratibus, sed etiam privatis, consuli non parentibus. Magnam dicit malum nam ista potestate nata, gravitas optimatum cecidit, convulsi que jus multitudinis. M. Non est ita, Quirite, non enim jus illud solum superbius populo, sed violentius videri necesse erat: quò posteaquam modica, & sapiens temperatio accessit, conversa lex in omneis est.

Deest omnium hujus legis capitum explicatio à principio, usque ad hoc caput,

Domum cum l.

DOMVM CVM LAVDE REDEVNTO. Nihil enim, præter laudem, bonis atque innocentibus, neque ex hostibus, neque à sociis reportandum. Jam illud apertum profecto est, nihil esse turpius, quam quemquam legari nisi reip. causa. Omitto quemadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. In hominibus est hoc fortasse vitium. Sed quæro, quid reapse sit turpius, quam sine procuratore senator, legatus sine mandatis, sine ullo reip. munere? quod quidem genus legationis ego consul, quamquam ad commodum senatus pertinere videatur, tamen approbante senatu frequentissimo, nisi mihi levissimus tribunus pleb. tum intercessisset, sustulisset, tamen minui tempus, & quod erat infinitum, annum fesi, ita turpitudine macet, dignitate suolata. Sed jam, si placet, de provinciis discedatur, in urbemque redeatur. A. Nobis placet: sed iis, qui in provinciis sunt, minimè placet. M. At vero, Tite, si parent his legibus, nihil erit his urbe, nihil domo sua dulcius: nec laboriosius, molestiusque provincia. Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum pl. potestatem,

quæ in rep. nostra? de qua differi nihil necesse est. O. At mehercule ego, frater, quæro, de ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pestifera videatur, quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata sit: 2. cujus primum ortum, si recordari volumus, inter arma civium, & occupatis, & obsessis urbis locis procreatum videmus. 3. Deinde cum esset citò legatus, tanquam ex x. tabulis, insignis ad deformitatem præ, brevi tempore creatus, multoque tardior, & foedior natus est. 4. Quæ enim ille non edidit? qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infama summis paria fecit, turbavit, miscuit: cum afflixisset principum gravitatem, numquam tamen conquevit, atque ut Cn. Flaminium, atque ea, quæ jam prisca sunt, relinquam: quid juris bonis vitis Ti. Gracchi tribunatus reliquit? etiam quinquennio antè, D. Brutum, & Scipionem consules, quos, & quantos viros! homo omnium infimus, & sordidissimus tribunus pl. C. Curvatus in vincula coniecit: quod antè factum non erat. C. vero Gracchus 3. ruinis, & iis sicis, quas ipse se projecisse in forum dixit: quibus digladiarentur inter se cives, nonne omnem reip. statum permutavit? Quid jam de Saturnini supplicio, reliquisque dicam? quos ne depellere quidem à se sine ferro potuit reip. Cur autem aut vetera, aut aliena proferamus potius, quam & nostra, & recentia? quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuisse, ut cogitaret unquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunatum exacuisset in nos? quem cum homines scelerati ac periti non modò ulla in domo, sed nulla in genere reperirent, genteis sibi in tenebris reip. perturbandas putaverunt. Quod nobis quidem egregium, & ad immortalitatem memoriæ gloriosum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. Sed ille quas istros edidit? eas videlicet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona futuræ edere potuit impera. beluz, multorum inflammationis furoribus. Quamobrem in ista quidem re vehementer Sullam probo, qui tribunum pleb. sua lege injuria facienda potestatem ademerit, auxilii ferendi reliquit: Pompejumque nostrum ceteris rebus omnibus semper amplissimis, summisque effero laudibus: de tribunatia potestate tacè. nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. M. Vitia quidem tribunatus præclare. Quinte, perspicis. Sed est iniqua in omni re acculanda, prætermissis bonis, re ipsorum numeratio, vitiarumque selectio. Nam isto quidem modo, si vel consulatus vituperatio est, si consulium, quos enumerare nolo, peccata colligeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate quiddam mali. Sed bonum, quod est quæsitum in ea, sine isto malo non habere. Nihil potestas est tribunorum pl. quis negat? sed vis populi multo sevirior, multoque vehementior, quæ ducent quòd habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitur: populi imperus periculi rationem sui non habet. 7. At aliquando incendiatur, & quidem sæpe sedatur, quod enim est tam desperatum

1. Nisi mihi levissimus Tribunus. Ita vulgat. editiones, miss tamen ut & Victorii edit. *leviss. infra paullo cap. 10. leviss. & non bene fortasse solvere.*

2. Cujus primum ortum si recordari volumus h. e. v. tempore recitatus multo qui concussor & seditionis causa. Ita enim legendum: loquitur de Tribunia potestate vel de monstruoso parvo. *Concreta intellige, non comminatum & inquinatum, ut censuit Turnebus; sed cujus membra male coalescent: non descripta & ordinata, & suis locis, numeris modisque posita, sed turbata, permixta & aliis aliis præter naturam velut inserta sunt. Grævus.*

3. Deinde cum ista res legatus, tanquam. Sic habent Pall. edd. Aldi, Victorii. miss Turnebi *istis leg. ex quo ille, solo Grævus facit. Gullielmus vero, v. legatus. notæ sunt Grævi ex jure civili. Aoratus ex conjectura, allegatus, Cantarus, ablegatus, Puteanus accensus: denique Grævus *Legatus, cetera ferè cum eod. & miss. consentiunt; nisi quod abeunt in vestra que patet. locus g. tur depositus, quem conjectura facta esse velle, est nec joculari piscari in ære; quamquam mihi neque Sullam**

hiem. neque Groteri conjectura displicet.

4. Quæ enim ille non edidit? Sic Turnebus alimque verum Vi. affertur notat quem enim non edidit. Palat. certus cum Lambino facit afferens, quæ enim illi non edidit. *concreta quæ pro edidit, addidit.*

5. Reip. & sic fiet. Ita Turco, quem sequitur Lamb. atque Aldus N. edd. vulgare, *reip. & vultu innotet*, quod ex lat. in re. quod Pal. at quæ pro *reip. exstitit*. Locus intimè corruptus. alleba et Turnebi tamen præ vulg. & reip. nam ita cum post *merita* meminisse quæque tale quid aditum verbum *digladiarentur*.

6. Vel consulatus vituperatio est. Recepti contra omnes edd. hanc lectionem repositam à concordia Palat. consensu nam sic loquitur Cicero frequentissime, alique. Valgo *vituperatio est*, quod liquet mihi pro glossa.

7. Et aliquando incendiatur & quidem sæpe sedatur. Sic in omnibus præter quædam, relecta benev. & aliquando sedatur. non male si adhuc unus pluresque melioris notæ ceteris addiderit.

tem collegium, in quo nemo e' decem sana mente sit
 r quin per ipsum Ti. Gracchum non solum nescius, sed
 etiam subditus intercessor fuerat. Quid enim istum aliud
 perculit, nisi quod potestatem intercedendi collegae abro-
 gavit: sed tu sapientia majori nihil vide. Concesso plebi
 arbitrio ista potestata arma ceciderunt: restineta seditio
 est: inventum est temperamentum, quo tenutores cum
 principibus aequari se putarint: in quo uno fuit civitatis
 salus. At duo Gracchi fuerunt. Et praeter eos quamvis enu-
 meres multos licet: a cum deni creantur, nullos in omni
 memoria reperias perniciosos tribunos? leveis, etiam non
 bonos fortasse plebis. Invidia quidem s'mus ordo caret:
 plebes de suo iure periculosas contentiones nullas facit.
 Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt: aut plebre,
 non verbo danda libertas: quae tamen sic data est, a ut
 multus praerantissimus addiceretur, ut auctoritati princi-
 palium cederet. Nostra autem causa, quae optime, & dul-
 cissime frater, incidit in tribuniciam potestatem, nihil
 habuit contentioni cum tribunatu. Non enim plebs in
 civitate nostris rebus invidit: sed vincula soluta sunt, & ser-
 vitas incitata, ad iudicium terrore etiam militum. Neque no-
 bis cum illa rum peste certamen fuit, sed cum gravissimo
 reip. re ipote: cui si non resistimus, non diuturnam bene-
 ficti mei patria fructum tulisset. Atque hoc relexitus in-
 ducit. Quis enim non modo liber, sed etiam servus li-
 beritate dignus fuit, cui nostra salus cara non esset? Quod
 si is esus fuisset rerum, quas pro salute reip. gessimus, ut
 non omnibus gratus esset: & si nos multitudinis vis fu-
 rentis inflammata invidia populis: a tribunos aliquis in
 me populum, sicut Gracchus in Lenam, Saturninus in
 Metellum, incitasset: ferremus, o Quinte frater: consola-
 renturque nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt,
 qui hoc facere debent, quam clarissimi viri, qui illa urbe
 palli carere ingrata civitate quam manere inprobama-
 kerant. Pompeium vero quod una ista in tenon ita valde
 probas, vis satis mihi illud videtur attendere, non solum
 it, quid esset optimum, videndum fuisse, sed etiam quid
 necessarium, & sensu enim deberi non posse huic civitati
 istam potestatem. quippe non tantopere populus nos-
 ter ignorans expellisset, qui possit carere cognita? sapientis
 autem civis fuit causa nec perniciosam, & ita popula-
 tem, ut non possit obstiti, perniciosae populari civi non
 relinquere. Scis solere, frater, in huiusmodi sermone, ut
 transi aliquid possit, ad modum, dicit. & T. Prorsus ita est.
 Quod quidem assentior, tu tamen ad reliqua pergas
 velim. M. Perseveras tu quidem, & in tua veteri senten-
 tia permanes. Q. Nunc mehercule, A. Ego sane a Quinto

nostro dissentio. Sed ea, quae restant, audiamus. M. De-
 inceps igitur omnibus magistratibus auspicia, & iudicia
 dantur: iudicia, ut esset populi potestas: ad quae provo-
 carentur auspicia, ut multos invidiis comitiatus, probabiles
 impedirent motus: saepe enim populi impetum injustum
 auspiciois dei immortales represserant. 7 Ex his autem quae
 magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, popularem
 sine neminem in summum locum, nisi per populum, ve-
 nire, subdita cooperatione censoria. Sed praesto est huius
 vitii temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur au-
 thoritas. Sequitur enim: Eius D. S. C. R. A. S. U. N. T. O. N. A. S. I. T. A.
 se res habet, ut, si senatus, dominus sit publici consilii,
 quodque is creverit, defendat omnes: &, si ordines reliqui,
 principis ordinis consilio temp. gubernari velint,
 possit ex temperatione iuris, cum potestas in populo, au-
 thoritas in senatu sit, teneri ille moderatus, & concors civi-
 tatis status, praesertim si proxima legi parebitur. Nam
 proximum est: IS ORDO VITIO CARETO, CETERIS SPE-
 CIMEN ESTO. Q. Praeclara vero, frater, ista lex est, & laud-
 pater, ut vitio careat ordo, & censorum quae interpretem.
 A. Ille vero, etsi est totus tuus ordo, gravissimamque
 memoriam retinet consulatus tui, pace tua diserim, non
 modo censores, sed etiam iudices omnes potest defatiga-
 re. M. Omitte ista, Attice, non enim de hoc senatu, nec
 his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui
 forte his legibus parere voluerint, hac habetur oratio.
 Nam cum omni vitio carere lex iubeat, ne veniet quidem
 in eum ordinem unquam vitii particeps. Id autem diffi-
 cile factu est, nisi educatione quadam, & disciplina: de
 qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut tem-
 poris. A. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem
 legum: tempus vero largitur longitudo diei. Ego autem,
 etiam praeterieris, repetam a te istum de educatione, &
 de disciplina locum. M. Tu vero & istam, Attice, & si
 quem malium praeterit. Ceteris specimen esto, quod si est,
 tenemus omnia. Ut enim cupiditatibus principum, & vi-
 tiis infici solet tota civitas: sic emendari, & corrigi conti-
 nentia. Vir magnus, & nobis omnibus amicus, L. Lucul-
 lus, 10 offerebatur quasi commodissime respondisset, cum
 esset obiecta magnificentia villae Tusculanae, duos se ha-
 bere vicinos: superiorem, equitem R. inferiorem, liber-
 tinum: quorum cum essent magnificae villae, concedi sibi
 oportere, quod iis, qui tenuioris ordinis essent, liceret.
 Non vides, Luculle, a te id ipsum natum ut illi caperent,
 quibus id, si te non faceres, non liceret. Quis enim ferret
 istos, cum videret eorum villas signis, & tabulis refertas,
 partim publicis partim etiam sacris, & religiosis: quis non

frater

1. Quia ipse Ti. Gracchum non solum nescius, sed etiam subditus intercessor fuerat. Quid enim istum aliud perculit, nisi quod potestatem intercedendi collegae abrogavit: sed tu sapientia majori nihil vide. Concesso plebi arbitrio ista potestata arma ceciderunt: restineta seditio est: inventum est temperamentum, quo tenutores cum principibus aequari se putarint: in quo uno fuit civitatis salus. At duo Gracchi fuerunt. Et praeter eos quamvis enumeres multos licet: a cum deni creantur, nullos in omni memoria reperias perniciosos tribunos? leveis, etiam non bonos fortasse plebis. Invidia quidem s'mus ordo caret: plebes de suo iure periculosas contentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt: aut plebre, non verbo danda libertas: quae tamen sic data est, a ut multus praerantissimus addiceretur, ut auctoritati principum cederet. Nostra autem causa, quae optime, & dulcissime frater, incidit in tribuniciam potestatem, nihil habuit contentioni cum tribunatu. Non enim plebs in civitate nostris rebus invidit: sed vincula soluta sunt, & servitas incitata, ad iudicium terrore etiam militum. Neque nobis cum illa rum peste certamen fuit, sed cum gravissimo reip. re ipote: cui si non resistimus, non diuturnam beneficti mei patria fructum tulisset. Atque hoc relexitus inducit. Quis enim non modo liber, sed etiam servus libertate dignus fuit, cui nostra salus cara non esset? Quod si is esus fuisset rerum, quas pro salute reip. gessimus, ut non omnibus gratus esset: & si nos multitudinis vis fuissent inflammata invidia populis: a tribunos aliquis in me populum, sicut Gracchus in Lenam, Saturninus in Metellum, incitasset: ferremus, o Quinte frater: consolarenturque nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam clarissimi viri, qui illa urbe palli carere ingrata civitate quam manere inprobama kerant. Pompeium vero quod una ista in tenon ita valde probas, vis satis mihi illud videtur attendere, non solum it, quid esset optimum, videndum fuisse, sed etiam quid necessarium, & sensu enim deberi non posse huic civitati istam potestatem. quippe non tantopere populus nos- ter ignorans expellisset, qui possit carere cognita? sapientis autem civis fuit causa nec perniciosam, & ita popula- tem, ut non possit obstiti, perniciosae populari civi non relinquere. Scis solere, frater, in huiusmodi sermone, ut transi aliquid possit, ad modum, dicit. & T. Prorsus ita est. Quod quidem assentior, tu tamen ad reliqua pergas velim. M. Perseveras tu quidem, & in tua veteri sententia permanes. Q. Nunc mehercule, A. Ego sane a Quinto

deloni; sed mallos relecti, perculisti, si qui se in me, recisus interme- diis.
 5. Praeclara vero, frater, ista lex est, & laud pater, ut vitio careat ordo, & censorum quae interpretem.
 6. T. Praeclara vero, frater, ista lex est, & laud pater, ut vitio careat ordo, & censorum quae interpretem.
 7. Ex his autem quae magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, popularem sine neminem in summum locum, nisi per populum, venire, subdita cooperatione censoria.
 8. Praeclara vero, frater, ista lex est, & laud pater, ut vitio careat ordo, & censorum quae interpretem.
 9. Etsi quem alium praeterit.
 10. offerebatur, quasi commodissime respondisset. Paro editioni: Vi- ciorii, Turnebi aliorumque: & minus duabus literis hanc lectionem praebant Palatinae Membraeae, in us profferbatur, frater. vulgo: frater. quod commodissime respondisset.

frangeret eorum libidines, nisi illi, qui eas frangere debent, et cupiditatis eius sem tenentur? Nec enim tantum mali est peccare principes (quamquam est magnum hoc per se ipsum malum) quantum illud, quod permulti imitatores principum existant. Nam licet videre, si velis replicare memoriam temporum, qualescumque summi civitatis viri fuerunt, talem civitatem fuisse: quocumque mutatio morum in principibus existerit, eandem in populo securam. Idque haud paulo est verius, quam quod Platoni nostro placet, qui musicorum cantibus aut mutatis, mutari civitatem ait. Ego autem nobilium vita, victuque mutato, mores mutari civitatum puto. Quo perniciosius de re merentur vitiosi principes, quod non solum viri concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obstant, quod ipsi corrumpunt, plusque exemplo, quam peccato nocent. Atque haec lex dilata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest pauci enim, atque admodum pauci, honore & gloria amplificati, vel corrumpere mores civitatis, vel corrigere possunt. Sed haec & nunc satis, & in illis libris tractata sunt diligentius. Quare ad reliqua veniamus. Proximum autem est de suffragiis: quae jubeo nota esse optimatibus, populo libera, A. Ita menses caele attendi, nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid verba ista vellent. M. 2. Dicam, Tite, & versabor in te difficili, ac multum, & saepe quaesita: suffragia in magistratu mandando, 3. aut reo judicando, aut lege, aut rogatione scienda etiam, an palam ferre, melius esset. Q. An etiam id dubium est? Q. Vereor, ne à te rursus dissentiam. M. Non facies, Quinte, nam ego in ista sum sententia, quae se fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius, sed, obtineri an possit, videndum est. Q. Frater, Bona tua venta dixerim, ista sententia maxime & fallit imperitos, & obest saepissime reip. cum aliquid verum, & rectum esse dicitur, sed obtineri, id est, obtinere posse populo, negatur. Primum enim obstitit, cum agitur severè: deinde vi opprimi in bona causa, est melius, quam malè cedere. Qui autem non sentit, auctoritatem omnem optimatum tabellariam legem abstituisse? quam populus liber numquam desideravit: idem oppressus dominatu, ac potentia principum, flagitavit. Itaque graviora iudicia de potentissimis hominibus 4. existant voces, quam tabellae. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebranda populo, in qua bonis ignorantibus, quid quisque sentiret, tabellae visum occultaret suffragium. Itaque isti rationi neque lator quisquam est inventus nec auctor umquam bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariae: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia lata ab homine ignoto, & sordido. Secunda biennio post Cassia est, de populi iudicio. ea à nobili homine lata

est, L. Cassia, sed, pace familiae dixerim, dissidente à bonis, 5. atque omni tumulosos populares ratione auctante. Carbonis est tertia de iudendis legibus, ac vendendis, seditiosi, atque improbi civis: 6. cui ne reditus quidem ad bonos, salutem à bonis potuit afferre. Uno in genere relinquit videbatur vocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. Dedit huic quoque iudicio Coelium tabellam, 7. docuitque quoad vixit, se ut opprimeret C. Popilium, nocuisse & reip. Et avus quidem noster singulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, restitit M. Gratidius, cujus in matrimonio sororem, aviam nostram, habebat, ferenti legem tabellariam, excitabat enim fluctus in simpulo, ut dicitur, Gratidius, quos post 8. filius eius Marius 9. in Agro excitavit mari, ac nostro quidem. Quoi cum res esset ad se delata, Scaurus consul, Utinam, inquit, M. Cicero, isto animo, atq; virtute in summa reip. nobiscum versari, quam in municipali maluisses. Quamobrem, quoniam non recognoscimus nunc leges populi R. sed aut repetimus ereptas, aut novas scribimus: non quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassia legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. Tu, si tabellariam tuleris, ipse praestabis, nec etiam mihi placet, nec Attico nostro, quantum e vultu ejus intelligo. A. Mihi verè nihil umquam populare placuit: eamque optimam temp. esse duco, quam hic consul constituerat. 10. quae sit in potestatem optimorum. M. Vos demum ut videtis, legem antiquatissimam sine tabella. Sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut & auctoritate valeant, & utantur bonis. Sic enim à me recitata lex est de suffragiis *Optimatibus nota, plebi libera surso*. Quae lex hanc sententiam continet, ut omnibus leges tollerent, quae postea latae sunt, quae regunt omni ratione suffragium, ne quis inspicere tabellam ne roget, ne appellet. Pontei etiam lex Maria fecit angustos. Quae si opposita sunt ambitiosis, ut sunt ferè non reprehendenda. Si valerint tantum leges, ut ne sint ambitus: habeat sanè populus tabellam, quae vindicem libertatis, dum modo haec optimo cuique, & gravissimo civi ostendatur, utroque offeratur, 11. uti in eo sit ipso libertas, in quo populo potestas honestè bonis gratificandi datur. Eoque nunc fit illud, quod à te modo, Quinte, dictum est, ut minus multos tabella condemnet, quam solet à vox, quia populo licere satis est. Hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiae traditur. Itaque, ut omnia in largitione corrupta suffragia, non vides, si quando ambitus sileat, quare in suffragiis quid optimi viri sentiant? Quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis causa tollitur. Deinde sequitur, quibus jus sit cum populo agendi, aut cum senatu, gravis, &, ut arbitror, praecleara lex. 12. *Qua*

1179

1. Cupiditatis ejusdem tenentur. Non male Victorius. Eundem tenentur, sed quandoquidem Palat. n. Fabr. S. V. Aetoris consentiant cum Turnebo, nihil v. sum mutare; Lamb. aut ex conjectura Masautii cupiditatis eundem tenent. contra omnes libros.

2. Dicam, Tite, & versabor. Antiquissimus tribus mss. Pall. V. & Fabr. videbaturque adeo mirum, cur nunc, quem semper Titum compellat, Atticum nominat: quippe & inter amicos, gaudent praenomine molles. Aut enla.

3. Aut reo judicando aut lege aut rogatione scienda etiam an palam ferre melius esset. Sic Victor. ut, absque dubio ex inss. v. g. d. Aut de reo judicando, quin in lege aut rogatione etiam an palam ferre. Et ferè nulla est editio, quae non var. et in hoc loco.

4. Existant voces quam tabella. Contra alias editiones amplexi sumus Victor. lect. onem, quam stabilis Palat. item Ald. veros: ac si quis introspiciat, praefereat nostrum vulgare vocem.

5. Atque omni tumulosos populares ratione auctante. Ita cum Victorio malor: vulgo tamen non male, atque omnes tumulosos populares ratione auctante.

6. Cuius ne reditus quidem ad bonos, salutem à bonis potuit afferre. M. ror Lambinum unde nob. s. eduxerit illud suum auferri, caere à nobis sicut mss. S. V. & Fabr. Palat. editionesque adeo omnes.

7. Docuitque quoad vixit, se ut opprimeret C. Popilium, nocuisse & reip. (publ.)

Merus de hoc est à Turnebo, quem sequitur Lambinus. Vulgatis nihil intricatius, doctissimisque vixit, sed ut opprimeret Calpurnium populam, nocuisse & reip. Pighius emendat: omni hanc quoque probat, si quod putat ret. nec posse delin. v. deator ad ann. in urb. s. condit. d. CXLVI.

8. Filium ejus Marius. Iam membranz Pall. V. & d. ed. Turneb. accedunt mss. S. Victor. Fabr.

9. In Agro excitavit mari, ac nostro quidem. Quasi cum res esset. Sic elegantissimus V. Aetoris. vulgo, mari, ac nostro, qui deo qui cum res esset ad se del. Lambinus, ut captus sit os viri erat, ad placitum interpolat; nescit enim ex libris an de conjectura; nisi Claudii Ptolemaei filius comm. in esse. Grutere patris sui bar. solutiones, inter quas & haec, ac nostro quidem avo cum. &c.

10. Quae sit in potestatem optimorum. Restitutum vi. nam elegantiam Cicero ex mss. S. V. Aetoris atque edit. V. Aetoris. sic saepius per Tusulanus emendavimus in Crepundis Tullium; & sic saepissime loquitur.

11. Ut in se ipso libertas, in quo populo potestas. Praeculi Turneb. & Lionem id eorum & alteram ab ipso ex ve. eri libro, alioqui non displicet V. Aetoris: ut in se ipso libertas, quod populo per. vulgata habet, ut sit ipse libertas, in quo populo cum Turnebo fact. codex S. V. Aetoris.

12. Quae cum populo, quaeque in per. bus agitur. Turnebus ita edidit. caere ad d. duabus vocibus minus eam populo.

I. Gratian

